

LA RIQUESA DE LA BURGESIA DE BARCELONA:
EL CAS D'ELISENDA DE BANYERES
(SEGLE XIII)

CARME BATLLE I GALLART¹

Data de recepció: abril 2002

Data d'acceptació i versió final: juny 2002

Resum: Aquesta és una nova contribució a la història de la classe dominant de la societat barcelonina en el segle XIII, concretament de la família Banyeres. Es tracta del matrimoni format per Elisenda de Sant Quirze i Joan de Banyeres. S'estudien els testaments, inventaris de la casa, propietats urbanes, vinyes, rendes, censos, com també els litigis sostinguts entre l'Església i Elisenda de Banyeres per la possessió de la herència i després entre les institucions benèfiques que donaven menjar als pobres, que foren els hereus dels Banyeres.

Paraules clau: Societat, Burgèsia, Barcelona, Segle XIII, Elisenda de Banyeres.

Abstract: This is another contribution to the history of the upper class of Barcelonà society in the 13th century in particular the Banyeres' lineage, now with the biography of the couple Joan and Elisenda. It analyses, specially, their testaments, the inventories of the house, urban properties, vineyards and so on with their incomes, and also the lawsuits for the inheritance's possession between the Church and Elisenda and after between benefical institutions to feeding the poors, who remained the only Banyeres' heirs.

Key-words: Society, Bourgeoisie, Barcelona, 13th century, Elisenda of Banyeres.

SUMARI

1. La família d'Elisenda de Sant Quirze.
2. El matrimoni de Joan de Banyeres amb Elisenda.
3. El testament de Joan de Banyeres i el del seu fill.
4. La mort d'Elisenda.
5. L'inventari dels

¹Departament d'Història Medieval, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

béns d'Elisenda. 6. El primer procés per l'herència dels Banyeres. 7. Altres conflictes pel mateix motiu. 8. Discussions entre eclesiàstics pel llegat Banyeres. Apèndix documental.

Com a continuació dels nostres estudis ja publicats sobre la família Banyeres², establerta a la ciutat de Barcelona vers 1200, presentem ara un dels personatges de l'etapa final d'un dels llinatges més importants del patriciat urbà durant tot el segle XIII. Aquest grup familiar es caracteritzà pels seus èxits en el món dels negocis, concretament en la producció tèxtil, la draperia, i en la banca, i també en tota classe de transaccions comercials amb mercaders i jueus del país i amb estrangers a les fires³. En canvi, gairebé no participà en el govern municipal ja ben consolidat a la ciutat⁴, segurament perquè aquests mercaders, sobretot Joan, es dedicaren més als negocis i a esmerçar els guanys acumulats en propietats rústegues, especialment vinyes. La fortuna familiar acabà en gran part en mans de l'esmentat Joan, per la mort dels seus oncles i cosins que, en general, l'anomenaren el seu hereu. Del seu matrimoni amb Elisenda nasquè Joanet, destinat a succeir-li en els negocis i en la propietat de les cases, les finques etc., però la seva mort prematura provocà greus conflictes entre la mare i l'Església, és a dir la institució benèfica de l'Almoina de la seu barcelonina en qui finalment recaigué gairebé tota la fortuna de la família Banyeres destinada als pobres ja de manera ben efectiva a inicis del segle XIV.

Aquest és el motiu de que la documentació privada de gran part del llinatge es conservi en diferents sèries de pergamins de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, on arribà tota junta en les tres caixes que la família tenia dipositades en lloc segur, o sia el convent dels frares predicadors; o més probablement en la caixa esmentada quan la institució de la Pia Almoina rebé

²C. BATLLE, *La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)*, "Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia", 2 (1981), pp. 69-91; ID. *Guillem de Banyeres, canonge de la Seu de Barcelona († 1284)*, in Miscel·lània d'Homenatge al Dr. M. Riu, 2, "Acta / Mediaevalia", 22 (2001), pp. 263-289; ID., *Pleito por la herencia de un presunto menor, Joanet de Banyeres (Barcelona, hacia 1300)*, in "Homenaje al Prof. L.V. Díaz Martín", Universidad de Valladolid, en premsa 2002, pp. 21-38.

³C. BATLLE, *La fira de Barcelona al segle XIII*, "Cuadernos de arqueología e historia de la Ciudad de Barcelona", 17 (1976), pp. 133-138.

⁴C. BATLLE; J. BUSQUETA, *Las familias de la alta burguesía en el municipio de Barcelona (siglo XIII)*, "Anuario de Estudios Medievales", 16 (1986), pp. 81-92. Només consten com a jurats del Consell de Cent, Arnau, Ramon, gendre de Joan Dezmas, i Ramonet de Banyeres el 1249 (J.F. BOSCA, *Memorial històric*, Barcelona, 1977, p. 33).

per fi la donació de la fortuna de Joan destinada als pobres. La important quantitat de documents familiars, instruments de propietat de les finques, altres relatius als negocis, augmentà amb la derivada dels plets amb la viuda de Joan, que acabà per llegar tota la resta dels béns a la mateixa Almoïna, com també ho féu un dels socis de Joan, Arnau de Planamijana.

Els procuradors d'aquesta institució foren els administradors de tota la fortuna i d'altres donacions anteriors de diversos membres de la mateixa família, de manera que obtingueren en total les sumes necessàries per l'alimentació diària d'una dotzena de pobres (vint-i-cinc els dies dels aniversaris) al refector de la catedral amb les rendes dels Banyeres. En conjunt podien alimentar gairebé tres-cents pobres un cop al dia gràcies a la generositat dels barcelonesos, sobretot negociants, entre els quals destaca, com veiem, per la seva gran aportació la família Banyeres⁵.

1. LA FAMÍLIA D'ELISENDA DE SANT QUIRZE

Elisenda, vídua de Joan de Banyeres, és la protagonista de nombrosos i diversos aconteixements molt importants de la història de la família fins a la seva mort el 1311 a la ciutat de Barcelona. De l'etapa anterior a la seva condició de vídua i tutora no en coneixem gaires detalls, que tampoc permeten definir amb exactitud el personatge, si bé sembla ser una dona de caràcter. El seu cognom de soltera, Sant Quirze, pot indicar sens dubte l'origen rural de la família del seu pare anomenat Guillem. Diversos topònims de la geografia catalana amb el nom d'aquest sant podrien ser el lloc de procedència de la família de Guillem o d'ell mateix: un a l'Alt Empordà, Sant Quirze de Besora (Ripollès), Sant Quirze del Vallès (a la vora de Barcelona), i Sant Quirze Safaja (Tarragonès), però no podem precisar quin és exactament. Sí podem confirmar la possessió d'una fortuna per part de Guillem, que segurament l'aconseguí en els negocis sobretot de draps emmagatzemats a casa seva, activitat i riquesa que propiciaren l'enllaç matrimonial de la filla gran amb el

⁵J. BAUCCELLS I REIG, *Gènesi de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona: els fundadors*, in "La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval", I, Barcelona, CSIC, 1980, pp. 17-75.

ric Joan. Rebé l'esplèndid dot de cinc-cents morabatins⁶, mentre les seves germanes Benvenguda i Clara devien rebre una quantitat menor ja que es casaren una amb Jaume de Finestres pertanyent a una família de banquers⁷ i l'altra en primeres núpcies amb un anomenat Castelló i en segones amb Francesc Ràfec, notari. La mare, Maria d'Olivera, era filla de Bernat i de Berenguera Marsans i gran part de la fortuna de Bernat d'Olivera anà a parar a mans de la seva néta Elisenda, com ens informen el seu testament i l'inventari dels béns de la nostra protagonista⁸.

Ens interessem ara per la família materna d'Elisenda, els Olivera. Devien ser negociants i per tant relacionats amb els Banyeres, com ho demostra el fet de l'existència de dos enllaços matrimonials entre les dues famílies. El primer fou el de Guillemona Marsans, germana de Berenguera muller de Bernat d'Olivera, amb Valentí de Banyeres, matrimoni que no tingué fills⁹, i després el d'Elisenda amb Joan, nebot de Valentí, que és el més interessant pel futur de la família.

⁶Suau de Porta en rebé sis-cents al casar-se amb Burget de Banyeres (C. BATLLE, *Burget de Banyeres*, p. 78). L'escreix donat per Joan el 30 de gener de 1272 fou de 250 morabatins, la meitat del dot com era costum (Arxiu de la Catedral de Barcelona des d'ara ACB perg. 1-6-3493, comentat més avall).

⁷J. Mª MADURELL I MARIMON, *Quiebras en la vida mercantil catalana*, "Anuario de Historia del Derecho Español", XXXIX (1969), pp. 577-670; S. BENSCH, *La primera crisis bancaria de Barcelona*, "Anuario de Estudios Medievales", 19 (1989), pp. 322-326.

⁸Vegeu l'arbre genealògic de l'estudi citat en primer lloc a la nota 2. Tenim notícia de Bernat d'Olivera el 30 de desembre de 1206, vivint els seus pares Berenguer i Bernarda : cobrà el llegat testamentari del seu oncle matern Ramon d'Ort, 200 sous, de mans d'Arnau Descamp i del seu nebot Bernat Descamp gràcies a la intervenció d'un grup de prohoms de la ciutat, és a dir, R. de Talavera, P. Ferrer, Bernat Sanç, G. de Gardiola i altres que signen el document escrit pel prevere Paschal (ACB perg. 1-6-3006). Cal remarcar que els Descamp eren parents dels Banyeres.

⁹Guillemona (diminutiu que denota la seva joventut) es casà el 1230 i ja era vídua quan el 15 d'abril de 1262 cobrà les 10 lliures que li havia llegat en el seu testament el seu pare Berenguer de Marsans (ACB perg. 1-6-2947). Dictà el seu testament el 16 d'agost de 1280 (ACB, perg. 1-1-2095 mal conservat). Nomena hereu el seu nebot Jaume d'Olivera, que és marmessor juntament amb Bernat o Berenguer de Marsans, el seu germà. Disposa de pocs diners, 100 sous, per la sepultura a l'església dels framenors (5 sous) i els llegats: 5 s. a Santa Maria del Mar, 10 diners a l'església de Sant Cugat, i 12 a cadascun dels quatre hospitals de pobres de la ciutat, i per redimir captius. Reparteix alguns béns: 2 sous i el seu vestit o gramalla (epitogium) morat vell per Maria Plana, 2 s. a Ermessenda que està amb la testadora, el morter de coure a la seva neboda Maria vídua Sant Quirze. El notari és Mateu Llobet i els testimonis Berenguer de Besanta, Arnau de Palou, Jaume de Puig, Guillem de Trilla, blanquer, Pere d'Arters, Pere Llobet i Pere Viata. Se'n féu una còpia el 10 d'abril de 1286, data coincident amb la liquidació de l'herència de Joan de Banyeres.

L'avi Bernat posseïa una considerable fortuna, com es pot apreciar en el seu testament datat del 15 de juliol de 1262¹⁰, on destina l'elevada quantitat de 1.000 sous per la seva ànima i la seva sepultura que s'havia de fer a la seva parròquia de Santa Maria del Mar, la dels mercaders. Demostra un amor i una confiança fora del corrent per la seva dona Berenguera, germana de Jaume Marsans, ja que a més de nombrar-la la seva marmessora, de reconèixer-li el dot i l'esponsalici, i la propietat de les cases d'ell perquè les compraren conjuntament, li dóna l'altra meitat mentre visqui (després seran per l'hereu, el seu fill Jaume), com també la feixa anomenada de Parers, que té per la prepositura del mes de juliol sobre els molins d'En Soler, sense exigir-li castedat, com era costum. Li reconeix la propietat de tots els seus vestits i de la seva caixa de núvia, i li dóna una copa de plata i una tassa blanca també de plata sense daurar, 30 lliures de moneda de tern i recipients del celler (una tona o bóta petita i una de gran, un cup petit i un altre de gran), les seves cabres i ovelles, amb tota la seva producció, que són al lloc de Romanet de la parròquia de Sant Andreu de Palomar. Com que preveu la possibilitat que la mare i l'hereu no s'entenguin i no puguin viure junts, deixa a Berenguera la tercera part dels draps i dels atuells domèstics, i mentre visqui un censal que cobra al pla de Barcelona i la seva esclava sarraïna Sofra, el morabatí censual que comprà en alou al Cogoll vora les cases que foren de Pere Vida (a la mort d'ella es dedicarà per remei de les ànimes dels dos esposos), el censal que cobra a la Cúria comtal per la honor o finca que té per Guillem de Lacera, amb els lluïsmes corresponents; a la mort d'ella tot passarà a l'hereu. També esmenta els altres fills: fra Bernat, framenor, a qui destina 200 morabatins, i Maria casada amb Guillem de Sant Quirze, a la qual confirma la donació feta al casar-la i afegeix un suplement de 100 morabatins, la meitat dels quals la rebrà a l'any de la mort d'ell i l'altra meitat al cap de dos anys. Com que Maria ja tenia dos fills, Jaume i Elisenda la nostra protagonista, els

¹⁰ACB perg. 4-2-54, que és un trasllat de l'original fet el 13 de desembre de 1292, data en que també se'n féu un del de la seva vídua. Els seus marmessors són el seu fill i hereu Jaume i curiosament la seva esposa Berenguera, fet ben insòlit per l'època. Es recorda de l'orde de l'Hospital de Sant Joan (2 sous), de la del Sant Sepulcre a l'església de Santa Anna (3 s.), de la del Temple a l'església de Santa Maria (3 s.); destina 12 diners a cadascun dels hospitals de pobres de la ciutat, 20 s. a la mensa dels frares predicadors i 50 a la dels frares menors, 10 s. als de la Penitència de Jesucrist, 20 s. a les monges de Sant Damià, 20 s. a Santa Maria de Montalegre, 5 a Santa Maria del Bosc, 10 a Santa Maria de Valldonzella. Deixa 140 s. a la seva germana Ferrera, 30 al seu fill Pere i també 10 a Pere Serra, per amor de Déu. Mana als marmessors vendre tots els seus vestits i repartir els diners per amor de Déu. Els testimonis són Mateu de Ripoll, Pere Sabater, Berenguer Granell, i el notari Pere Marquès.

hi destinà 20 auris entre els dos; les altres dues filles varen nèixer, doncs, després de la mort de l'avi.

Berenguera, segurament molt més jove que el seu marit, li sobrevisqué uns quinze anys i sembla que en perfecta harmonia amb el seu fill, nomenat marmessor i hereu de la mare en el seu testament del 14 de maig de 1277¹¹. En aquest document disposa d'elevades sumes de diners repartides entre la seva sepultura, convents, el seu fill fra Bernat, la seva criada Sibil·la de Camp (50 sous quan es casi), i pel sabater Bernat de Camp, que devia ser el pare de la criada, 5. Llega a la seva filla Maria, ja vídua, 35 lliures, 5 més que a fra Bernat. Com que d'aquest testament se'n féu una còpia el 13 de desembre de 1292, al mateix temps que una del del seu marit, suposem que foren necessàries pels problemes d'Elisenda en aquestes dates, per separar els seus propis béns dels del marit heretats pel seu fill.

A la mort de la mare, Elisenda rebé com herència i legítima materna 7.157 sous de moneda barcelonesa de tern dels béns propis de la difunta, elevada suma rebuda de mans de la seva germana petita, Clara, l'hereva de la mare per mort del germà Jaume, i dipositada a la taula de canvi de Guillem Tomàs, canviador ciutadà de Barcelona; fou esmerçada en part en un censal, segons consta al final de l'inventari de la fortuna d'Elisenda que comentarem més endavant. Una parenta d'ella, sense poder precisar si per part de pare o de mare, era Benvenguda Alvanyà, casada amb Pere de Montblanc, i testimoni del procés per l'herència Banyeres.

El 1272, data del seu casament, Elisenda, que deuria ser una nena d'uns dotze anys, l'edat normal per contraure matrimoni, comença una nova etapa de la seva vida, la més decisiva, al costat de Joan, un home ja madur que la influí i marcà profundament fins al final de la seva llarga vida. No

¹¹ACB perg. 4-2-48. L'altre marmessor és Pere Desvilar. Destina 50 lliures a la seva sepultura al cementiri de framenors als quals dóna 10 sous. Ho devia decidir així per trobar-se aquí el seu fill fra Bernat, al qual deixa 30 lliures com herència materna per comprar llibres i altres coses necessàries. Reparteix 2 sous a l'Hospital de Sant Joan, 5 a la parròquia o sia Santa Maria del Mar, 5 a Santa Anna, 30 a la mensa de framenors i 30 a la dels predicadors, 20 a la de les monges clarisses de Sant Antoni, 20 a la de les de Valldonzella, 5 a les de Montalegre, 10 a la mensa de les de Jonqueres, 10 a les del Pedregal, 2 a la mensa dels frares de la Penitència. Més endavant, llega 12 diners a cada hospital de pobres de la ciutat i a la casa dels malalts o sia els leprosos, i 2 sous a la Mercè dels captius. Si sobren diners un cop feta la seva sepultura, els marmessors els repartiran en almoines per l'ànima de la testadora. I per fi, recorda a l'hereu que s'ha de vendre el morabatí censual del Cogoll, com deixà estipulat el seu pare, per repartir els diners en almoines pel bé de les ànimes del matrimoni. Document fet pel notari Pere de Terme davant els testimonis Pere de Vilar, l'esmentat Camp, Arnau de Puig Oriol sabater, Berenguer d'Església i Guillem Joan, carnisser.

podem precisar més l'edat dels esposos, però sabem que el marit era un conegut home de negocis des de mitjans del segle (era fustaner el 1252) i que continuà negociant fins a la seva mort el 23 de desembre de 1284 poc després d'haver dictat un complex testament. En canvi la seva vídua li sobrevisqué gairebé uns trenta anys, fins al 1311, detall que manifesta una evident diferència d'edat. Suposem que la bona relació entre mercaders i la considerable suma del dot devien ser decisius per inclinar Joan a contraure aquest matrimoni. Realment un dot de 500 morabatins d'or, bons, nous, corrents, alfonsins, de pes recte i sense engany era temptador. Joan els rebé dels pares de la seva esposa, o sia promesa, el 30 de gener de 1272 i tot seguit aportà un augment de 250, que en cas de no tenir fills, ella hauria de tornar a la família del marit¹².

2. EL MATRIMONI DE JOAN I ELISENDA DE BANYERES

Així doncs, Elisenda, casada ben jove, comença la seva vida conjugal en el domicili del seu marit, una casa propietat d'ell situada vora el forn de Ripoll. Un carrer amb aquest nom encara existeix fora la muralla romana, proper a la Porta Bisbal i en el burg dels Arcs, és a dir dels arcs de l'aqüeducte romà. En aquesta casa hi havia residit la família de Ramon de Banyeres que la llegà al seu nebot Joan. Ell, després del naixement del seu fill, decidí el trasllat a una altra casa, potser més gran, amb uns horts contigus, situada al suburbi vora la Cúria comtal o Castell Vell, o sia una porta de la muralla romana convertida en fortalesa, sota la qual se celebrava el mercat. El nou domicili també era una propietat alodial adquirida per Joan feia només un parell d'anys abans de casar-se, exactament el 24 de mars de 1269, a Miquel Ferragut i la seva esposa Dolça per un preu molt elevat, 155 morabatins d'or¹³. Devia quedar a la vora de l'obrador adquirit pels germans Banyeres per

¹²El document d'esposalles, escrit pel notari Mateu Llobet davant dels testimonis Guillem Guerau, Bernat Costa i Ramon Rossell, consta de dues parts: la primera és el contracte amb les quantitats i la seva transmissió en herència, i la segona és un comentari sobre la creació de la dona i una clàusula amb una multa pels possibles contraventors. Ho signà Joan de Banyeres al final de cadascuna de les dues parts (ACB perg. 1-6-3493, 30 de gener de 1272).

¹³La data del rebut de les monedes d'or és del 29 de mars de 1270, document escrit pel notari Bernat de Caderita davant els testimonis Berenguer Coltellier i Pere Teixidor de Provençana (ACB perg. 1-6-224). Les cases i hort havien estat propietat d'una parenta del comprador, Maria de Riera, que l'havia donat al seu fill Bernat en casar-se amb Dolça; aquesta la tenia per raó del seu

instalar el seu negoci a la ciutat a l'inici del segle, quan s'estava urbanitzant aquest lloc, sobretot al voltant de la plaça del mercat¹⁴.

Era la zona on es concentraven els obradors i les botigues de mercaders i artesans interessats en la proximitat del Mercadal, un dels centres comercials de la ciutat. No sorprèn, doncs, que Joan tingués situat a la planta baixa de la casa un bon celler-obrador per emmagatzemar i vendre el vi procedent de les seves nombroses vinyes adquirides als voltants de la ciutat (Cassoles, Lligalbé, Magòria, Monterols, etc.) o comprat. Aquí hi tenia molts recipients (*vasa vinaria*) plens de vi: sis barrils grans (*vegetes*), tres de mitjans i catorze més amb cabuda de molts cafços, una *calabrer*a o sia un barril amb vi anomenat *calabra*, de vint quaters de capacitat, tres cups (*foladors*), catorze somals pel trasllat del raïm, a més d'un banc de celler, sis mesures de fusta, un quarter de coure i dos embuts, un de gros i un de mitjà, per la venda del vi. Aquí treballava el seu soci Pere Ribot, fustaner, al qual pertanyia part del vi emmagatzemat¹⁵, mentre que a l'obrador de draperia hi havia Guillem Rastald, segurament un occità o francès, i Arnau de Planamijana, també socis de Joan en altres negocis. El mateix Joan, draper i fustaner, dirigia la seva taula de canvi o sia un banc, el capital del qual pertanyia en gran part al seu oncle el canonge Guillem de Banyeres i al mateix Rastald. Podria ser que totes aquestes activitats es desenvolupessin en el mateix edifici o almenys molt a la vora.

A la resta de la casa, és a dir sobre el celler i l'obrador, hi vivia la família, habitatge que coneixem així mateix mitjançant l'inventari realitzat per Elisenda a la mort del seu marit. Tenia unes habitacions, el nombre de les quals no podem precisar, amb dos taüts grans i tres més no tan grossos que devien servir d'armaris, sis capçals de llit, un matalàs (*culcitra*), dos

esponsalici en enviudar i casar-se en segones núpcies. Maria amb motiu del parentiu i per raó de sang féu el 19 de maig de 1270 una bona donació a Joan: el violari i la possessió que ella tenia sobre la finca, i el censal de 4 sous, davant dos testimonis, el sastre Pere de Mata i el sabater Arnau de Santa Coloma (perg. 1-6-1554).

¹⁴C. BATLLE, *La família i la casa d'un draper*, p. 71.

¹⁵Es tracta de l'inventari fet el 18 de gener de 1285 a la mort de Joan pel notari Nicolau de Samares cridat per la vídua i davant els testimonis: Arnau Alemany prevere, Guillem Pomar i Arnau de Planamijana, marmessors, i Pere Ribot. Els recipients esmentats tenien gran cabuda: dos barrils de 6 cafissos, tres de 5, un de 5 i mig, tres de 4, tres de 2, dos de 7 en conjunt, dos de un i mig, un de 3 i mig, tres de 7 en conjunt, dos de 7 en conjunt i un de mig. N'havien tingut un de més gran, ja que restava una doga d'un estimat en 10 cafissos. Si un cafis equivalia a uns 600 litres com a mesura d'àrids (es desconeix l'equivalència mètrica decimal del cafis de vi), sens dubte el celler-magatzem podia contenir una bona reserva (ACB perg. 1-6-4107).

travessers, quatre escons o llits amb les corresponents màrfegues, tres vànoves, dos coixins auriculars amb coixinera de fil i un amb la coixinera treballada de seda, dos cobertors, tres parells de llençols, un morter de coure amb la seva mà, una conca, dues tovalles i sis tovallons, que podien trobar-se dins de l'arca esmentada a continuació. Quatre bancs, dues caixes i tres caixetes, cinc seients, dues flassades, dues grans calderes de trull i una de més petita, un estor, un poal amb la seva cassa ens fan pensar en un menjador, que podria ser una sala amb alcoves. Segueix una cuina ben proveïda potser amb un rebost annexe ja que hi ha moltes provisions¹⁶. Devia ser una cuina-menjador perquè tenia una taula per menjar, un escó, una dotzena de safates (parapsides), un morter amb el seu boix, quatre talladors i una rasora, tot il·luminat per mitjà de quatre llumeners. Segueix l'enumeració de les armes de Joan, segurament algunes utilitzades pel banquer quan participà a cavall amb l'exèrcit de Barcelona a la campanya reial contra el castell de Lluçà en possessió dels nobles rebels al rei Pere, segons declaren diversos testimonis del procés que comentarem. És natural que molta gent el veiés, perquè tothom devia sortir al carrer per contemplar l'entrada de l'exèrcit a la ciutat i acompanyar-lo en el seu recorregut segurament fins a la catedral. Les armes són un perpunt de cendat vermell amb el capell d'armar i cuixeres del mateix color, unes espatlleres blanques, un capell de ferro, una llança, una espasa i una ballesta d'estrep amb croc. Era normal que els mercaders tinguessin un arnés i armes a casa, com les llances propietat de Burget de Banyeres, i acudissin a les campanyes reials, com ho féu Ramon de Banyeres, el primer d'aquest nom, que intervingué a la conquesta de València amb el seu gendre Martí de Montcada.

Es fa constar l'existència de tres caixetes que Ribot té a l'obrador i de dues esclaves: la neòfita Agnès i Fàtima, una sarraïna blanca. Objectes de valor són una copa i una tassa d'argent d'un marc i sis onces de pes, 6 lliures i 12 sous en moneda de tern de Barcelona procedents del preu de la venda de vi propietat de Joan, no de la societat, a raó de 3 diners el quarter; i també 60 sous de la mateixa moneda obtinguts d'una roba dita exaló. Com que s'inventarien els documents guardats segurament en una caixa, ens assabentem

¹⁶S'hi trobaven dues paelles de coure amb giradora, tres ferros de foc, un forroi, un capfoguer, graelles, dues llòces, tres asters. Després de les armes (M. DE RIQUER, *L'arnés del cavaller*, Barcelona, 1977), s'inventaria el rebost: dues gerres d'oli plenes d'uns vint quaters, uns ferros de pou, i per fer el pa dues pasteres, un sedàs, una post de pastar, dues quarteres d'ordi i dues quarteres i mig de fesols. A més, Berenguer Trobat deu onze quarteres d'ordi.

que Joan tenia 150 lliures en la societat amb Ribot, al qual havia concedit a més una comanda-dipòsit de 21 lliures, 13 sous i 4 diners. En relació amb un altre dels socis, Rastald, Joan havia cedit 148 sous i mig a la jueva Dolça, muller d'Isaac Malet, com a fidejussor d'un deute contret per Guillem, la dona de Rastald, i havia aconseguit el document del deute. Les sumes degudes a Joan constaven en altres instruments i en un capbreu des de la vigília de sant Lluç, o sia el 17 d'octubre de 1273¹⁷; les diverses sumes consignades en el capbreu ascendien a 254 sous. La resta de les seves propietats, cases, vinyes, censals, es comparen més endavant amb les esmentades a l'inventari dels béns de la seva vídua Elisenda (apartat 5), si bé algunes no es poden identificar¹⁸.

En conjunt sembla una casa bastant gran, sobretot a la planta baixa. Al costat encara tenia més espai: un hort, tancat per a la família perquè estava llogat. Aquest detall corrobora l'opinió d'uns testimonis del procés sobre l'avarícia de Joan, tant en els seus negocis com en el pagament del salari de la dida del seu fill.

Després del casament i també pel naixement dels fills, Joan comprà diverses esclaves sarraïnes¹⁹ per atendre bé la família i la casa. L'única batejada era l'esmentada Agneta; les altres, Faraona, Axona i Maimona no ho eren en el moment de l'adquisició. Una d'elles, potser la darrera, més petita, fou batejada amb el nom de Caterina, tingué cura del seu amo durant la malaltia final i era l'encarregada del seu fill descrit com un nen menut, feble i malaltís per diversos testimonis. Podria ser que una o dues nenes filles del matrimoni, una anomenada Saura, morissin molt aviat, com explicava una veïna i parenta d'Elisenda, anomenada Maria Maurina, però ho desmentia un

¹⁷A part del capbreu trobem que Bernat de Centelles, de Barcelona, deu 8 ll. per la pensió de la casa de Joan que havia llogat a Joan, i els frares menors deuen 6 ll. per les quals havien dipositat com a penyora un llibre anomenat "Albert sobre Lluç".

¹⁸La distància que separa els dos inventaris de béns més o menys idèntics i el fet d'haver-ne donat una part a l'Almoina fan que deixem constància dels següents en mans de Joan: cens de 3 morabatins i mig pagats per En Segalers i Na Vilafranca per unes cases properes al colomar d'En Claramunt i que Joan té per Guillem de Sala per 2 morabatins, amb 3 instruments sobre la propietat; 2 morabatins censuals, alou, sobre unes cases del Cogoll (Sant Pere de les Puelles), amb 22 instruments; béns i documents de l'herència de Ramon de Banyeres, que també consten breument a l'inventari de la fortuna d'Elisenda.

¹⁹El 7 de juliol de 1279 comprà una sarraïna lloga d'Elx, Faraona, per 17 lliures, el 25 de juliol de 1282 l'esclava sarraïna blanca anomenada Axona per 14 ll. i mitja i el 21 d'agost següent la blanca batejada Agnès per 14 ll. (C. BATLLE, *Els esclaus domèstics a Barcelona vers 1300*, en "De l'esclavitud a la llibertat", Actes del Col·loqui celebrat a Barcelona, maig 1999..., Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 2000, pp. 277-278).

dels socis de Joan. Tot i així, és interessant aportar el testimoni molt detallat de l'esmentada Maria: precisa que la nena Saura tenia un dels ulls no ben net —potser volia dir malalt—, de l'altra filla no en recorda el nom, però a ambdues les va veure i oir a casa dels seus pares, que les tenien com a filles; no pot precisar quant temps van viure ni quants anys es portaven²⁰. L'únic fill, anomenat com el pare, es féu esperar perquè nasqué al cap d'uns anys d'efectuat el matrimoni, el 1278 o poc abans, segons les declaracions de nombrosos testimonis. Fou criat per una dida de pagès, Elisenda de Muntfred (en el procés, primer li diuen Guillema), dona de Bonanat Sabater de Sarrià, com era costum a les famílies burgeses. Deixà l'obrador del teixidor Oliver, a la Porta ferrissa, per fer de dida cobrant 100 sous anuals durant els tres anys que durava la criança d'un nen (només dos per una nena). Com que en general una dida tenia un salari de 60 o 70 sous anuals i que Joan de Banyeres era considerat un avar i de tenir afany pels diners en els seus negocis, la dida fou acusada de mentidera, a més de ser titllada de vil, pobra i de tenir mala fama per l'advocat contrari a Elisenda durant el procés per la fortuna dels Banyeres.

Tornant a Joanet, el soci del seu pare anomenat Guillem Rastald explicà el seu naixement i bateig així. Cap a la fi del mes d'agost necessitava a Joan i anà a cercar-lo a l'obrador, però no hi era i no arribava; per fi comparegué i el soci impacient li preguntà: *Com vós avets tant estat?* Joan respongué: *En la nuyt aviem aut trebayl que sa muler avia encaut e avia aut I fill.* Una dona testimoni del mateix procés explicà que havia anat a visitar la partera, o sia Elisenda. Poc després, el dijous següent, el mateix soci anava amb el seu nen pel carrer del difunt Ramon Romeu, sobre el forn d'En Lacera, on havia de fer aprestar un drap, quan veié que unes dones sortien de casa d'En Joan, *sobre les cases de les ermites*; una era la mare d'Elisenda que devia portar el nadó, mentre que les altres, la muller d'En Roig Dalmau, pellisser, i una tercera dona portaven dues candeles blanques i un drap de fil anomenat *capida*²¹; el nen anava embolicat amb un vestidet (*epitogium*) de

²⁰ACB Processos, Joan de Banyeres, 1, fol. 25. Aquests detalls i les frases en català d'alguns testimonis molt expressius, que insertem a continuació, no consten en el nostre treball *Pleito por la herencia de un presunto menor*, citat a la nota 2.

²¹Segons el ritual baptismal la *capida* o *capita* era una túnica o vestit blanc que prové de l'antic catecumenat. Quan els neòfits es batejaven havien de despullar-se per a la immersió i després, en sortir de l'aigua, eren vestits amb un vestit nou i blanc. Més endavant quedà només, com a record d'aquesta cerimònia, una capa blanca amb el mateix nom (Francesc Xavier PARÉS I SALTOR, *L'Ordinari d'Urgell de 1536*, La Seu d'Urgell, 2002, p. 198).

color vermell, com pertocava al prestigi familiar. Es pot comparar aquest conjunt de batejar amb el que portava el fill d'un apotecari de la mateixa ciutat a l'inici del segle XV: un cobertor de batejar cobert de cendat barrejat i un llençolet de batejar infants²². Poc després, el mateix dijous, ja de tornada, Rastald havia de visitar Guerau de Gualba, el rector de la seva parròquia, Santa Maria del Mar; hi entrà i veié a la vora de les fonts baptismals En Martorell, el fill de Guillem Martorell, que sostenia als braços l'infant nu i després el passà als braços del prevere Roca, que preguntà quin nom li volien posar, la resposta fou: *Johan auria nom*. Després Rastald felicità el pare, que li agraià amb una benedicció²³.

Quan ja era més grandet, anava amb caminadors. Segons uns veïns això succeïa quan tenia tres anys, exactament al retorn del seu pare, que havia anat amb l'exèrcit de la ciutat a l'expedició reial contra el castell de Lluçà, en mans de nobles rebels, expedició organitzada aquí i portada a terme el 1278. També el passejava l'esclava Caterina que el portava a veure el pare i els seus socis a l'obrador, amb els quals Joanet enraonava normalment, com ho declara Arnau de Planamijana²⁴, menys explícit que Rastald. Aquest recorda un curiós diàleg amb el seu soci davant del nen i l'esclava. Rastald preguntà: *De qui és aquest infant?* Joan li respongué amb una altra pregunta: *No·l conexets?* Rastald digué que no i preguntà de forma solemne: *És don Johannel?* El pare respongué: *Oc*. El soci, molt sincer, exclamà: *Ca malament se·s fet!* El pare de l'infant justificà el seu mal aspecte: *Tota via avia estat malaltís*. El soci insistí: *Quans ayns pot aver?* El pare sembla segur de la resposta: *A ses venemes qui venen aurà VI ayns*.

L'esmentada esclava-mainadera o algú altre de la casa li devien ensenyar a muntar a cavall, ja que els veïns el veien passar a cavall camí de la vinya familiar a Monterols, situada al costat de la del pellisser Arnau Rosset²⁵, que també ho corrobora tot insistint en la feblesa del nen, aleshores

²²T. LÓPEZ PIZCUETA, *Los bienes de un farmacéutico barcelonés del siglo XV: Francesc de Camp*, "Mediævalia", 13 (1992), p. 50.

²³C. BATLLE, *Pleito por la herencia de un presunto menor*, ja citat a la nota 2.

²⁴Aquest soci i marmessor de Joan declarà en el procés per l'herència i també deixà els seus béns a l'Almoina dels pobres com els Banyeres.

²⁵Arnau tenia dues vinyes pel canonge Guillem de Banyeres pagant-li 6 morabatins censuals (C. BATLLE, *Guillem de Banyeres*, p. 275, ja citat a la nota 2). A l'inventari dels béns de Joan de Banyeres, ja citat a la nota 15, consta que Rosset tenia una vinya per ell a Monterols pagant un agrer d'un quart i un cens de dos parells de capons; hi havia guardats tres instruments relatius

sota la cura de Guillem Pomar per haver mort el pare. Quan tenia uns sis anys, ja hagué de posar-se un vestit negre per assistir a l'enterrament del seu pare, vestit que li devia fer el sastre Berenguer Desvilar, com tots els altres usats des dels sis o set anys, segons la declaració del mateix sastre en el procés. Altres testimonis declaren que el nen anava ben cuidat i alimentat, parlava de manera discreta i honesta, però malgrat tants miraments era tontet, malaltís i poca cosa: *era maser e feble e mesquí...* Ho reconeixia Maria Maurina, parenta d'Elisenda, quan assegurava que sempre estava malalt tot i afegir: *et estabat bene per se*. Concretava que havia nascut abans de la campanya de Lluçà perquè aleshores ja caminava sol pel carrer, i assegurava que Elisenda havia tingut dues nenes, abans de Joanet, com ja hem comentat.

Durant la llarga i greu malaltia de Joan, de la qual morí, Elisenda necessitava ajut a més del de les esclaves, i per això demanà a Geralda, filla de Pere Domènec, que s'estés a casa seva, com ho féu. També havia tingut al seu servei Arnau Ermetà a canvi d'un sou i del menjar, individu vil, pobre, suspecte i mendicant, segons l'advocat de la part contrària, durant l'al·ludit procés. Potser era veritat perquè declarà que Joanet arribà a la pubertat i fins i tot es casà amb la filla d'Asbert de Romanet, estranya notícia no aportada per cap més dels nombrosos testimonis. Una dona, Guillema, filla d'Arnau de Fàbregas, i qualificada de domèstica i familiar d'Elisenda, declarà que l'havia anat a visitar després d'haver parit el nen; en realitat aleshores era a Burgos amb el seu marit i a més vivia en un bordell quan declarà com a testimoni, segons l'esmentat advocat. Que això era mentida ho demostra el fet que també Elisenda l'anava a visitar a casa seva, on coincidiren amb Andreua Carrell, dona del carnisser Berenguer Català, com consta en el procés. Aquesta Andreua confessà que Elisenda li havia demanat una declaració favorable a la seva causa: *Madona dam-nos mercè que si erets demanada del (plet) del meu fill, que'n faeset bo testimoni*, però només digué la veritat. La testimoni Benveguda Alvanyà, casada amb Pere de Montblanc, era parenta d'Elisenda i acabà la seva declaració desitjant-li sort en el plet. Una altra parenta era l'esmentada Maria Maurina, que tenia un obrador, llogat pel que sembla, vora

a aquesta vinya. Un dels documents pot ser el del 5 de desembre de 1281 protagonitzat per dos jueus: Cresches Alphaquim nomena procurador a Azday Salamó per donar possessió corporal a Joan de Banyeres d'un agrer i d'un cens de dos parells de capons que el primer i la seva muller Sobradona rebien pel seu alou, una vinya a Monterols, que Arnau Rosset tenia per ells; un testimoni és un altre jueu, Bonjua de Porta (ACB perg. 1-6-2874). En aquest cas, com en alguns altres, la documentació al·ludida als inventaris encara es troba a l'arxiu catedralici.

la casa dels Banyeres, que li tenien molta confiança, ja que Elisenda, havia dipositat a casa seva una caixa amb objectes valuosos, segons consta a l'inventari que comentarem; però Letenal, el segon marit d'Elisenda, tenia la clau.

Són detalls de la vida quotidiana de la família Banyeres que expliquen els veïns, i sobretot les veïnes, durant el llarg plet per l'herència en una època en què es feia molta vida al carrer, com es veu de manera ben viva a les respostes dels testimonis.

3. EL TESTAMENT DE JOAN DE BANYERES I EL DEL SEU FILL

Com que Joan de Banyeres morí d'una greu malaltia pocs dies abans del Nadal de 1284, pensem que per aquest motiu el mes anterior féu testament i liquidà un negoci de draps amb el seu parent i deutor Guillem Oliver, fill del difunt Ramon Oliver i d'Estefania de Banyeres, que sobrevisqué als seus fills. El 6 de novembre arribaren a un acord o composició: Guillem li va vendre una propietat, un quintà, integrada per cases, altres edificis, arbres i altres pertinences i situada al burg de Sant Pere de les Puelles, exactament vora el monestir i al carrer més alt de Sant Pere, sota el domini de l'abadessa, que signà l'instrument de venda, com li pertocava. Del preu, 25 lliures, Joan reconegué al seu parent que li quedava a deure per pagar-li més endavant 8 lliures menys 3 sous, com ho complí²⁶. Joan manejava molts diners en aquesta època, ja que el 8 de novembre de 1284 hagué de pagar 100 lliures als marmessors del seu oncle difunt, el canonge Guillem de Banyeres, que li

²⁶Són dos documents escrits pel notari Nicolau Samares davant dels testimonis Pere Ribot, el soci de Joan, Romeu de Figuera i Guillem Bellom. El document del deute està estisorat en senyal de cancel·lació i per tant Joan pagà el preu (ACB perg. 1-6-1736 i 1805). De tota manera encara restaven per pagar 99 s. que féu efectius la vídua i 58 s. que ella pagà per mà de Pere Feliu i Pere Ribot; ells dos ho reconeixen el 25 de maig de 1288, després d'haver esmerçat la suma per l'ànima del difunt Guillem, com ell volia. El notari Pere Llobet féu el document davant dels testimonis Bernat Devesa i Berenguer Domènec (ACB perg. 1-6-201). El quintà era un llegat del difunt Pere de Banyeres al seu parent Oliver, que havia de pagar a l'abadessa un cens anual de 18 s. per Santa Maria d'agost; els límits eren: E. la tinença de R. Català, S. la via pública, O. la tinença dels hereus de P. de Croses, N. la cèquia alou del monestir. Un dels tres testimonis del document (privat perquè no hi consta cap notari) és Pere Ribot, el soci de Joan (perg. 1-1-2047). Els germans Guillem i Jaume Oliver moriren els primers mesos del 1286 que sembla ser una època de pesta, com també l'any anterior, temps de guerra.

havia deixat una suma molt més elevada en comanda-dipòsit el 20 de juny de 1278²⁷.

En aquestes circumstàncies Joan redactà el seu segon testament. Així el primer, que fou atorgat el 28 de desembre de 1283, quedà anul·lat pel segon document fet al cap d'un any, exactament el 5 de novembre²⁸. A continuació compararem els dos textos per apreciar les diferències, que no són moltes. Nomena marmessors a Ferrer Burget (ja no hi és en el segon, substituït per Guillem Pomar), Arnau de Planamijana i Arnau Alemany, prevere de la Seu de Barcelona, amb l'obligació de pagar deutes i restituir injúries de les 50 lliures de bona moneda barcelonesa perpètua de tern destinades a la seva ànima i a la sepultura, que serà a la seu, a la qual deixa 10 sous. Llega a cada prevere de la mateixa seu 12 diners perquè celebrin i preguin a Déu per la seva ànima i resin l'absolta sobre el seu túmul durant tres dies. Per descomptat no oblida la seva parròquia, Santa Maria del Mar, afavorida amb 10 sous.

Destina a cada església parroquial i capella la creu de les quals estigui present a la seva sepultura 18 d., també 5 s. a cada hospital de pobres, suma que els marmessors donaran directament als pobres jacents aquí —detall que revela desconfiança vers els administradors d'aquestes institucions—, 5 s. a la casa dels malalts, 60 s. a la mensa dels frares menors de Barcelona per la provisió de dos dies, com també a la mensa dels frares predicadors. A més es recorda de les monges: 20 s. són pel monestir de Sant Antoni de l'orde de Santa Clara, 5 s. pel de Jonqueres, 20 s. pel de Vallonzella, 5 s. pel de Muntalegre; també 5 s. són pels frares de la Penitència, amb la petició a tots els convents o comunitats d'aquests monestirs que resin per la seva ànima. Per fi deixa 20 s. a l'església barcelonina de l'Hospital de Sant Joan per ornaments de l'altar de Santa Maria; és un detall molt personal que revela un vincle amb aquest orde militar. L'explicació deu ser que Joan tenia sota el domini i alou de l'orde i ben a la vora seu, sobre l'hospital d'En Colom, una gran propietat urbanitzada per ell mateix, ja que el carrer creat aleshores rebé

²⁷Document n° 3 de l'Apèndix del nostre treball, *Guillem de Banyeres*, ja citat a la nota 2.

²⁸ACB perg. 4-10-1 g. Testament cancelat per mitjà de tres rengles de sis cops d'estisora cadascun. El notari és Pere Marc i els testimonis són Pere de Tagamanent sacerdot, Berenguer de Tornavels, Domènec Borràs, Jaume de Parera i Pere Rossa. L'original del segon testament és el pergami 4-10-1.

el nom de carrer de Joan de Banyeres, com consta entre els censals en poder d'Elisenda, que aquí cobrava 32 morabatins.

A continuació llega a la seva germana Berenguera 50 s. pels vestits que necessiti i a l'altra germana, Elisenda, només 30 s. pel mateix concepte, com era costum amb les monges. En el primer testament el nom de la segona germana és Ermessenda. Potser en tenia tres, una d'elles casada amb En Nadal, i una ja havia mort. De la resta de les 50 ll. un cop feta la sepultura els marmessors faran almoines als pobres per l'ànima de Joan, que recompensa amb 50 s. cadascun d'ells per la considerable feïnada de la marmessoria.

A Elisenda, la seva dona, li confirma el dot i l'esponsalici com consta a la carta d'esposalles ja comentada, i la possessió de joies i vestits; mana que se li lliurin els 10 morabatins llegats pel seu avi Bernat d'Olivera i la fa usufructuària —mentre visqui honesta, casta i sense marit i no demani el pagament del dot i de l'esponsalici— de la meitat dels seus béns i drets un cop pagats els deutes i les injúries. En el segon testament aquestes clàusules sobre la seva muller consten a l'inici i a més hi afegeix una deixa pel seu nebot Ramon Nadal, fill de la seva germana, és a dir els seus vestits: un cot de Stamford i una túnica d'exaló blavós (lívid); i també la seva clàmide per la dona anomenada Torta. Repeteix la deixa de 20 sous pel seu cosí Guillem Oliver, que trobem cap al final del primer testament. És a dir, que el record de la família ha passat al primer pla.

El seu fill Joan és l'hereu universal sota la tutoria de la mare, que haurà de fer inventari de tot i administrar-ho. Mana que Elisenda no doni l'herència al noi fins que tingui vint anys, conservant ella la meitat que li ha llegat. Si nasquessin més fills o filles del seu matrimoni o la seva esposa estés prenyada a la mort d'ell, deixa l'herència a tots a parts iguals, sota la tutoria de la mare. Si algun dels fills morís, la seva part passaria als altres. Si morissin tots, inclòs Joanet, essent menors d'edat, l'herència seria pels pobres, però Elisenda tindria l'usdefruit mentre no es tornés a casar. Naturalment en el segon testament ja no hi ha cap d'aquestes substitucions perquè Joan està molt malalt i no espera guarir ni tenir cap més fill. En canvi, sí que conserva i pren més força la substitució a favor de l'Almoïna, és a dir la donació pels pobres.

Si l'herència fos pels pobres, els marmessors haurien de vendre tots els béns mobles i els que no siguin alous a la mort d'Elisenda o si es casés, per comprar censals o sia censos, que assignarien juntament amb els alous a l'Almoïna de la seu per alimentar pobres; tot per l'ànima d'ell i la d'Elisenda.

Funda quatre aniversaris perpetus: un l'endemà de la festa de Santa Maria del mes de febrer, un l'endemà de la mateixa festa del mes de març, un altre l'endemà de la mateixa festa del mes d'agost, i un darrer l'endemà de la mateixa festa del mes de setembre; i en aquests dies s'ha de donar menjar al refetor de la seu a vint-i-cinc pobres per cada aniversari. Interliniada s'afegeix la frase següent: els pobres han de ser de la parentela del testador, a coneguda d'Arnau Alemany, prevere i rector de l'altar de Sant Vicenç instituit a la seu pel difunt Ramon de Banyeres, el primer, i després a coneguda dels rectors successors seus. Per aquests aniversaris deixa 16 morabatins censuals: 60 sous censuals, que comprà al prior i al convent de la casa dels frares predicadors de Barcelona i que té sobre els béns del difunt Ramon de Banyeres, el seu oncle, i la resta dels 16 morabatins els assigna sobre un censal del testador que el té sobre les vinyes en poder de diverses persones emfiteutes a Cassoles. També deixa per aquests aniversaris destinats a alimentar els pobres una quartera de forment censual que Berenguer Nadal i la seva dona de la parròquia de Sant Fruitós de Balenyà li paguen. Els procuradors de l'Almoina rebran els 16 morabatins i la quartera, dels quals podran deduir 5 sous anuals per la seva feina, destinant la resta als pobres.

Tornant a Elisenda, estipula que si ella morís o es tornés a casar sense haver acabat la tutoria, la tutela dels fills passaria a Ferrer Burget. Segurament per mort d'aquest darrer el tutor serà el seu soci Pomar en el segon testament, amb una paga de 50 sous anuals durant sis anys (potser fins que el nen arribés als catorze anys); en realitat fou el seu curador, o administrador dels béns del pubill, com consta en el procés. Joan es dirigeix a aquest amic amb paraules molt sentides perquè es cuidi dels interessos del seu fill, sigui conseller i col·laborador en tot amb cura sol·lícita; fins i tot podrà posar plets per defensar els seus drets pagant amb diners de l'herència.

Després es recorda dels seus socis i de forma taxativa vol i mana als seus hereus o hereu que lloguin a Pere Ribot la seva taula amb el soler, tal com ara la té, i pel lloguer de 72 sous anuals; no li poden treure ni que sigui per utilitzar-la ells, ni augmentar el lloguer. En el segon testament precisa que no el poden obligar a restituir el capital que té a la societat, que perdurarà fins que Joanet tingui catorze anys o fins a la mort de Ribot. Mentre duri la societat, Pere no estarà obligat a assegurar res, ni tan sols l'estipulat en el document de constitució de la societat fet a l'escrivania de Mateu Llobet. Ell negociarà amb tots els diners de la societat, però donarà comptes anualment del guany obtingut, la meitat del qual serà per la seva feina i l'altra meitat per

la tutora o tutor. També vol i els hi mana que lloguin a Arnau de Planamijana el seu obrador amb taula per 8 lliures anuals, com ara ho té, fins que Arnau vulgui; no l'hi poden apujar, ni expulsar-lo si paga, ni tan sols per ús del propi hereu.

En el segon testament s'hi afegixen les clàusules següents, potser perquè Joan preveia la mort prematura del seu hereu, el qual fou beneït ben afectuosament pel pare moribund, com explica un testimoni del procés, amb aquestes paraules: *Dominus faceret ipsum in pace vivere*. En cas de morir Joanet essent menor d'edat o major sense fills legítims, Elisenda, si sobreviu honestament i casta, sense marit, serà usufructuària de tots els béns i dels drets de forma vitalícia. Si no és així, que no rebi cap dels drets llegats i que els pobres siguin els hereus universals, com ja havia estipulat. En aquest darrer cas els marmessors vendran tots els béns mobles i immobles que no siguin alou, per esmerçar les sumes en l'adquisició de censals rendibles i establiran els alous que no ho estiguin per cultivar-los. Tots els diners que s'obtinguin així seran destinats a les ànimes del matrimoni Banyeres, per mantenir pobres en el refector i per l'Almoïna.

Quant als aniversaris vol que Arnau Alemany, i a la seva mort el prevere successor seu, cobri 5 sous anuals per la feina i la meitat de lluísmes i fadigues, i que signi tots els documents de vendes, establiments i altres contractes que s'hagin de fer pels emfiteutes. Insistim en remarcar aquestes clàusules perquè són decisives en els esdeveniments futurs, sobretot en el procés. Joan morí poc després, uns dies abans de Nadal (del 23 de desembre de 1284), com precisa a la seva manera Geralda Domènec que era a casa del malalt per ajudar, essent testimoni en el procés: morí uns dies abans de Nadal de l'any anterior a la sortida de l'exèrcit de la ciutat cap al Coll de Panissars contra els francesos (episodi de la tardor de 1285).

El fet que existeixin diverses còpies del darrer testament de Joan en el fons de l'Almoïna manifesta que cadascuna es féu en una data diferent per un motiu concret, segurament per problemes d'interessos sorgits entre els procuradors d'aquesta institució i el rector de l'altar de Sant Vicenç. Les dates de les còpies són les següents: la primera és del 7 de febrer de 1285, la segona del 31 de maig de 1291, a partir de la qual es féu la tercera el 24 d'abril de

1296, la quarta és del 6 d'octubre de 1332 i la cinquena i darrera del 3 d'agost de 1458²⁹, per motius que desconeixem.

A la mort de Joan i segons el seu testament, Elisenda fou la tutora de Joanet mitjançant la confirmació feta per Antic Tició, veguer de Barcelona en substitució del noble Bernat de Peratallada, lloctinent reial a les vegueries de Barcelona, de Girona i d'altres llocs, després d'haver vist el testament. Ella ho acceptà i es comprometé a exercir-la bé i legalment, a administrar els béns i renuncià a contraure segones núpcies³⁰, promesa que sembla no complí. Com a tutora, a la mort de Joan i segons consta a la fi de l'inventari dels béns d'ell, rebé 54 sous d'un censal, 30 pagats per Berenguer Trobat, 10 de panís i 30 sous i 3 diners del cens degut per Pere Janer. Amb aquestes sumes inicià sola una nova etapa de la seva vida, la de major responsabilitat per tenir cura del seu fill i de la seva herència, i hagué de fer front al primer litigi promogut per un eclesiàstic, com veurem en l'apartat corresponent als plets pel repartiment de la fortuna de Joan.

Un detall de la seva administració és el pagament d'un deute de 80 sous a Pere Ribot, soci del seu difunt marit, pel qual havia despès aquesta suma, exactament per coses necessaries al malal³¹. Una altra preocupació d'Elisenda fou la casa familiar amb motiu d'un problema amb el veí Berenguer Desvilar (potser és el sastre que feia els vestits a Joanet, o almenys es deia igual), que tenia unes canonades de desguàs del seu teulat sobre la paret mitgera amb detriment d'aquesta. Per mitjà de la intervenció dels prohoms de la ciutat els dos veïns arribaren a una amigable composició: ell treuria les canonades i repararia la paret, però ella li pagaria 100 sous per ajudar a la despesa quedant la paret comuna per sempre³².

²⁹ACB perg. 4-10-1 a, 4-10-1 ter amb la data exacta de la seva mort (23 de desembre de 1284), 4-10-1 d, 4-10-1 b. En el segon pergamí, al final, hi ha una llista d'uns 50 emfiteutes de les vinyes de Cassoles, escrita amb lletres menudes i borroses, i distribuïda en deu columnes per aprofitar ben bé l'espai. El testament definitiu fou escrit pel notari Nicolau de Samares, que també féu el primer dels trasllats, davant dels al·ludits Arnau Alemany i Pere Ribot, i també del prevere Guillem Pereyó i del clergue Bernat Sampsó.

³⁰Document partit per ABC i escrit el 5 de desembre de 1285 per Bernat Ermengol, notari públic i escrivent de l'escrivania de la cúria del veguer, davant els testimonis Pere Desvilar, Pere Guerau, Salvador Olivany i Pere d'Oló, en el qual ella renúncia al senat-consult de Vel·leia, al dret d'hipoteca i altres costums favorables a la dona (ACB perg. 1-6-1346).

³¹Rebut signat per Ribot el 5 de febrer de 1287 i escrit pel notari Pere Llobet davant els testimonis Bernat David, Ramon de Palou i Vidal Cabot (ACB perg. 1-6-2489).

³²Pergamí original del 30 d'agost de 1286 escrit pel notari Jaume de Porta davant dels testimonis Guillem de Torre, Pericó Ribot i Berenguer Gener (ACB perg. 1-6-1321).

També s'hagué de dedicar a pagar els llegats fets pel seu marit en el testament segons els comptes que li presentaren els marmessors de la distribució de les 50 lliures; ho féu per mitjà de la taula de canvi de Guillem d'Abella³³ (17 ll., 2 s. i 4 d.), donant-els-hi directament 7 ll., 11 s., i també 4 d. i 25 ll., 6 s. i 8 d. per mà de Pere Ribot, el fustaner soci de Joan. La resta, és a dir, 55 s., els havia despès ella amb el consentiment dels marmessors en el menjar i el manteniment de la casa i en almoines a la mort del marit. Ella personalment pagà els llegats testamentaris de 20 s. al parent Guillem Oliver i de 150 s. als marmessors Pomar, Planamijana i Alemany³⁴.

Elisenda, sempre amb l'assessorament dels socis del seu marit, hagué d'intervenir en el pagament de sumes per raó d'algun negoci, per exemple la liquidació d'una comanda terrestre de 65 lliures feta a Berenguera vídua de Ferrer Gassó pagant el capital i 65 sous de guany. Unes altres despeses foren per tornar a conduir l'aigua per la reparació de la resclosa del molí que posseïa en els casals dels Molins del Rei al Llobregat: 27 sous a Pere de Santa Fe, que és l'encarregat dels molins, per la dinovena part del cost total, i 140 sous menys 11 diners i un òbol, lliurats a Arnau de Bastida que els pagà a l'encarregat de l'obra de la resclosa³⁵.

Tots aquests problemes eren poc importants comparats amb el següent, la malaltia de Joanet el mes de juny de 1291. Aleshores la mare, ben aconsellada pels socis o amics del seu difunt marit, demanà a casa el notari Miquel d'Antiga, el seu compare, que el dia 14 féu signar al nen el seu testament, que ja comentarem, un document per reconèixer que havia arribat

³³J. FERNÁNDEZ CUADRENCH, *Guillem d'Abella, un canviador i els seus afers a finals del segle XIII*, "Barcelona. Quaderns d'Història", 2/3 (1996), pp. 143-160.

³⁴Rebut de les 50 lliures signat pels tres marmessors el 20 de març de 1285 davant del notari Mateu Botella i dels testimonis Pere Desvilar, Joan de Palafrugell prevere i Pere de Belcaire; el document definit com a carta fou copiat en el capbreu del notari Pere de Ribalta (ACB perg. 1-6-2465). Rebut signat per Guillem, fill del difunt Ramon Oliver, el 10 d'abril de 1285 davant del notari Pere Llobet i els testimonis Bernat de Camplonc i Jaume de Ponts (ACB perg. 1-6-3143). Rebut dels 150 s. signat pels tres marmessors el 18 de desembre de 1285 davant del notari Nicolau de Samares i dels testimonis Guillem Belló i Jaume Cardona (ACB perg. 1-6-2484).

³⁵Comanda signada per Joan el 17 de febrer de 1282 a la vídua prometent-li esmerçar els diners en la seva taula de fustans i altres negocis terrestres, i repartir-se els guanys meitat per meitat. Elisenda ho pagà tot el 13 d'octubre de 1285 (ACB pergs. 2179, 2886). El 22 de juny de 1290 Elisenda com a tutora signa i fa el primer pagament (perg. 1-6-2194). El 27 d'abril de 1291 Ferreró Balleró, fill de Guillem, de la parròquia de Santa Creu d'Olorda, reconeix a Elisenda haver rebut aquesta suma davant el notari Miquel d'Antiga i els testimonis Bernat de Castellet, Ferrer Balleró i Bernat Ferrer (ACB perg. 1-6-1658).

amb Elisenda a la liquidació dels comptes de la tutoria, com si ja fos major d'edat³⁶, i un altre document per alliberar una esclava.

El precari estat de salut de Joanet, fràgil i poca cosa, explicaria la seva sobtada mort i també les precaucions preses pel seu pare en el seu darrer testament del 5 de novembre de 1284, en el qual el nomenava hereu universal sota la tutela de la seva mare, usufructuària de tot si no es tornava a casar, amb la substitució de la Pia Almoina. D'aquí deriva el conflicte d'interessos que sorgeix entre Elisenda i aquesta institució immediatament després de la mort del noi.

Joanet, que ja tenia catorze anys, com ho jurà amb les mans sobre els Evangelis, i segons ho deia la seva mare i afirmaren molts testimonis del procés, decidí fer testament el 14 de juny³⁷ a favor d'ella, segurament la instigadora de tot, i també concedir la llibertat a l'esclava Caterina la seva mainadera, després de servir sense protestar a Elisenda durant tota la vida de la seva mestressa, segons consta en el testament i en el corresponent document d'*alforria*. Els seus marmessors foren el seu parent —potser oncle, si és el marit de la seva tia Clara— Ramon Castelló i el notari Jaume de Letenal, amb el qual aviat es casà Elisenda. Ells havien de tenir cura del seu enterrament al claustre de la catedral, en el túmul del seu pare, situat al costat de la porta que condueix a les latrines, encara que la seva parròquia era Santa Maria del Mar, on havia estat batejat. Morí pocs dies abans del seu sant, el mes de juny de 1291.

No sabem del cert si fou molt o poc després d'aquests esdeveniments que Elisenda es decidí a contraure un segon matrimoni, ara amb el notari anomenat Letanal, Letenal o Letonal, que així trobem escrit el seu nom. Com que la segona forma és la que consta en els documents signats per ell a la seva escrivania de la plaça de Santa Maria, l'adoptem aquí. Només tenim notícia del seu instrument dotal escrit pel notari Pere Marc el 8 de febrer de 1294, pergami consignat a l'inventari dels béns d'ella. Remarquem que es féu exactament l'endemà del lliurament de l'herència de Joan a l'Almoina, després de l'arbitratge que acabà el complicat procés.

³⁶ACB perg. 1-6-3829.

³⁷ACB, perg. 4-8-510. Disposa de 500 sous per deixes per la seva ànima que distribueix, com era costum, entre la seva sepultura, 10 sous, a la parròquia 5, a cada església la creu de la qual acompanyi el seu cos al sepulcre, 12 diners. A Berenguera, criada de la casa, 100 s. que Elisenda li donarà quan li sembli, i a la dida Elisenda, 20 s. Deixa 100 s. a cada marmessor per la feina.

4. LA MORT D'ELISENDA

El mateix any 1291 comencen els plets per la quantiosa herència dels Banyeres, el primer dels quals l'inicià l'Almoïna contra Elisenda, a la mort de Joanet, basant-lo en un punt clau, l'edat del noi. Tot manifesta l'interès de totes les parts per apropiar-se de la fortuna reunida per Joan a la mort del seu oncle Ramon i augmentada per ell per mitjà dels seus nombrosos negocis. La podem conèixer gràcies a l'inventari fet a la seva mort per la seva vídua, tal com ell ho demanava en el testament, i també podem saber que estava valorada en més de 50.000 sous segons ho diuen un testimoni i el representant de l'Almoïna en el procés. La part corresponent a Elisenda, és a dir el seu dot (en part era la casa familiar de la Cúria comtal, segons consta a l'inventari dels béns d'ella; després l'Almoïna la concedí a Letenal en emfiteusi), devia ser un bon motiu pel notari per casar-se amb ella, que, a més, es trobava immersa en l'esmentat procés i mancada d'ajut. Ell, que ja era marmessor de Joanet, li donà suport i començà a intervenir en els seus afers el 5 de febrer de 1293, quan fou nomenat per Bartomeu Sala procurador de la vídua i del mateix Sala, el seu únic procurador des de feia més de dos anys i fins aleshores, amb motiu d'haver-se d'absentar; però al cap de pocs dies³⁸ ja esdevingué el seu únic procurador en l'arbitratge o composició que acabà el primer plet, i després el seu marit.

En relació amb Elisenda, sabem que féu el seu testament el 27 de novembre de 1297, en poder del notari Letenal, que era el seu marit des de feia uns quatre anys, però hi afegí codicils al cap d'algun temps, el 3 d'octubre de 1311³⁹.

En efecte, el mateix dia 3 d'octubre Elisenda jura uns nous codicils⁴⁰ per afegir unes decisions i corregir-ne unes altres. En concret es tracta d'una

³⁸Es concreta que Sala havia estat nomenat procurador d'ella el 20 d'octubre de 1291 davant del notari Miquel d'Antiga, i que la causa està sota examen; ho escriu el notari Bernat de Fontcoberta (ACB perg. 1-6-269). Segueix el document del 19 de març de 1293 escrit per Bernat d'Aversó, notari públic regent l'escrivania de la cúria del veguer, davant dels testimonis Bonanat Cortal, Berenguer de Banyeres i Guillem Cuquet, cotoner (ACB perg. 1-6-1150).

³⁹ACB perg. 4-6-8 amb una caplletra que ocupa 11 línies.

⁴⁰ACB 4-6-8b. Pergamí amb una caplletra que ocupa 9 línies, escrit pel notari Bartomeu Marc davant dels testimonis Bartomeu Saveel pellisser, Berenguer Parellada pagès i Mateu de Castelló, el nebot de la testadora que signa el document com a vídua de Joan de Banyeres. Elisenda mana que aquests codicils només siguin publicats pel notari a voluntat del confessor.

caixa que ha deixat en un lloc conegut de fra Joan de Lotger, de l'orde dels predicadors, el seu confessor i conseller en l'execució del testament. Pel contingut veiem que no és la caixa en poder de la seva parenta Maria Maurina, perquè en el seu interior hi ha coses de gran valor, ja que entre diners i objectes puja a més de 50 lliures, i tot pertanyia a Elisenda des d'abans del seu matrimoni amb Letenal. D'aquestes monedes i de les obtingudes del preu de venda dels objectes se'n faran càrrec el confessor i Dolça de Puigventós, dona que fins ara no constava enlloc. Tant mentre ella visqui com després de la seva mort, la persona que té la caixa la lliurarà a qui digui el confessor sense posar cap impediment tenint en compte el destí del seu contingut que és el següent: a la seva mort i per la salut de la seva ànima, com ja consta en el seu testament, servirà per l'alimentació durant un dia de les comunitats religioses dels predicadors, dels framenors, de les monges de Santa Maria de Valldonzella i de les incluses, és a dir recluses, de Sant Antoni de l'orde de Santa Clara; també per pagar els 100 sous destinats al confessor i altres llegats, com a la seva germana Clara, a esglésies parroquials, hospitals etc. que consten en el testament. A més, destina 10 sous a repartir entre les dues filles d'En Muntbrú, cirurgià, que devia ser qui tenia cura de la salut d'ella; també la mateixa suma a les dues incluses de Sant Pere. La resta dels diners seran per l'Almoina de la seu per remei de la seva ànima i de la de Joan de Banyeres, de qui conservà sempre un bon record. És un fet ben evident que Joan, sens dubte un home de forta personalitat, influí en les decisions d'Elisenda, que sempre signà com a vídua d'ell fins a la seva mort.

Soprèn el fet que en els codicils no esmenti el notari, només a l'inici quan es defineix com la vídua de Joan de Banyeres i muller de Letenal, que sembla ser més jove i poc apreciat per ella; i al final del document signa com a vídua de Joan. Podria ser que en el testament l'actitut d'ella fos diferent, ja que el féu escriure pel marit i segurament sota la seva influència, però no el tenim per comparar. Com que havien passat catorze anys entre els dos documents, ella s'havia fet gran, temia el judici diví i, a més, es trobava sota la vigilància d'un confessor, que era un frare predicador. De tota manera és evident que conservà un record molt viu de Joan que ni els anys transcorreguts ni el notari no aconseguiren d'esborrar.

Quant als seus marmessors, que eren mestre Arnau de Torre i Guillem Tarafa canonges de la seu, el notari Miquel d'Antiga, el seu compare, i el jurista Bonanat de Pera, ja difunt, hi ha canvis en els codicils, perquè ara ho són tots els principals càrrecs de l'Almoina i de la seu, d'acord amb les noves

directrius. En efecte, els substitueix per Marc de Santa Eugènia, sagristà de la seu, Pere Grony, precentor aquí mateix, els procuradors de l'Almoina o sia l'esmentat Tarafa i Berenguer de Lacera, i Jaume de Prat, prevere procurador i recaptador de les rendes de la dita institució benèfica. La intenció de la testadora és que siguin els seus marmessors tots els quatre càrrecs eclesiàstics, per això els nomena a ells i en el seu defecte els seus successors, juntament amb Prat, que devia ser més jove. De tota manera precisa que han d'actuar amb consell de fra Joan de Lotger, del convent dels predicadors, que era el seu confessor, i en cas de mort d'ell amb consell del prior del mateix convent. en aquell moment.

La darrera disposició ens informa d'un detall important, l'existència del confessor. En aquesta tasca els especialistes del moment eren els frares predicadors amb una influència notable sobre el patriciat barceloní. En el cas d'Elisenda és evident la vigilància del confessor, com es veu també en altres testaments de l'època. Ara ella era gran i en perill de mort, per tant es trobava completament sota el control de fra Joan. Si li havia quedat certa mala consciència per haver pledejat amb l'Almoina, ell aconseguí desvetllar-li un sentiment de culpabilitat i li devia exigir com a penitència la reparació de la injúria feta a aquesta institució. Trobant-se malalta de mort ella accedí i confirmà l'Almoina com la seva hereva universal i hi afegí l'herència materna, amb una referència expressa a la injúria feta, detall que ens recorda les acusacions del procurador de la part contrària durant el procés: ella havia mentit sobre l'edat del seu fill, havia demanat una declaració favorable a algunes dones, havia fet obsequis a d'altres, en fi havia sobornat.

A continuació confirma les disposicions testamentàries referents a la seva germana Clara i al confessor, 100 sous a cadascun, amb plena igualtat. Es recorda dels marmessors afavorits amb un auri cadascun, i de diverses dones del seu servei: de Ramona, que viu amb ella —i en deu tenir cura—, 20 sous i la seva capa curta (*clamide*) de drap negre feta amb ocasió dels funerals de la mare, Maria vidua Sant Quirze (no coneixem la data de la seva mort, però feia temps, i difícilment Elisenda donaria una roba nova); d'Agneta, dona lliure que fou esclava seva, ara domiciliada al carrer alt de Sant Pere, 10 sous; de Maria, que viu amb la seva germana Clara, 10 sous; a Agnès, una altra ex-esclava seva, una porció de pobre de l'Almoina mentre visqui. Esmenta com a persona de confiança el notari Miquel d'Antiga, compare seu afavorit amb una deïxa de 50 sous, perquè anys abans havia rebut el testament

de Joanet, havia fet altres documents per ell i també una procuració d'ella a favor de Letenal sense cobrar res; potser ja era conegut de Joan de Banyeres.

Deixa 10 sous a l'obra de Santa Eulàlia de la seu barcelonina i confirma tots els llegats detallats en el testament per raó de la sepultura, les despeses funeràries, les almoines a les esglésies parroquials, hospitals, a persones incloses o recluses etc., quantitats petites que han de pagar els marmessors, especialment els procuradors de l'Almoina. Resulten anul·lades la resta de les deixes, entre les quals n'hi podia haver alguna a Letenal. I precisament aquí comenta la injúria feta a l'Almoina i li destina els béns rebuts en concepte de legítima materna de mans de la seva germana Clara que fou l'hereva: 7.157 sous dipositats a la taula del canviador de Barcelona Guillem Tomàs, amb els quals han d'adquirir morabatins censuals en franc alou immediatament després de la seva mort amb consell del confessor i la intervenció del marmessor Prat pel seu càrrec d'administrador de l'Almoina. Com que sospita que les seves decisions poden provocar algun plet, mana que no es despengui res d'aquests diners per tal motiu. L'únic que podia oposar-s'hi era el marit i ho féu (no es conserva el procés), però en realitat els plets més llargs sorgiren entre els diversos eclesiàstics rectors de les dues institucions afavorides, l'Almoina i l'altar de Sant Vicenç, o sia el dels Banyeres.

A més ordena que les rendes procedents d'aquests alous serveixin per alimentar pobres al refector de la seu, juntament amb els instituïts pel seu primer marit, i per les persones i la manera ordenades per ell mateix en el seu testament. La importància d'aquesta disposició és innegable per l'administració d'un capital tan elevat i per això el senyal d'una creu la remarca tant a un extrem com a l'altre de la línia escrita en el pergamí. Hi afegeix una iniciativa pròpia: la seva germana Clara podrà enviar cada dia pobres al refector per ser alimentats amb les rendes procedents dels béns materns, i seran lliures, ells o els seus enviats, d'emportar-se el menjar a casa seva o allà on vulguin. Li encomana que un d'ells sigui Agneta, la seva ex-esclava, un altre En Torelló, que viu a l'obrador de Clara, un altre Ramona de Girona, que viu amb Elisenda, ja esmentada més amunt com també Agneta, tots ells un dia a la setmana, i per fi dos reclusos, segurament aparedats, que viuen al portal nou anomenat de Santa Eulàlia del Camp, alimentats el divendres i el dissabte de cada setmana. Encara que demana als procuradors de l'Almoina que no posin inconvenients a Clara per enviar aquests pobres mentre visqui, com temia que ho farien, en realitat sembla que hi hagué conflictes. També recorda que el

seu primer marit deixà un llegat al convent dels framenors per menjar. Per fi, reafirma la seva voluntat favorable a l'Almoina amb paraules molt clares potser inspirades pel confessor, com tot el conjunt dels codicils.

Elisenda, que deuria trobar-se greument malalta, moria al cap de poc temps i era enterrada al claustre de la seu, segurament el 18 de gener, ja que, al cap de quatre dies segons es precisa, el dilluns 22 de gener de 1312, després de la posta del sol es feien públics el seu testament i els codicils davant del notari i els testimonis i en presència de la família, és a dir, de Letenal i de Clara acompanyada del seu fill Marc Castelló, i altra gent. Entre els presents hi havia els procuradors de l'Almoina, representants d'aquesta institució que era l'hereva de la difunta, ja que aprofitaren l'ocasió per sol·licitar permís al vidu per fer l'inventari dels béns d'Elisenda⁴¹.

Li va sobreviure la seva germana Clara, la més petita de les tres filles del matrimoni Sant Quirze, que havia estat casada amb un anomenat Castelló que no podem identificar; suposem que és el Ramon Castelló citat per Joanet en el seu testament i que els fills foren els esmentats Marc i Mateu. Després es tornà a casar amb un notari, Francesc de Ràfec, però sembla un matrimoni sense fills i no gaire ben avingut, segons el detallat testament d'ella⁴².

⁴¹El notari Bartomeu Marc escriví la sol·licitud a petició dels procuradors i davant els testimonis Ramon Amil, canonge de la seu, Jaume de Prat prevere i marmessor, Arnau Bernat, Jaspert Examins i Jaume Dalmau (ACB perg. 1-6-4064).

⁴²Testament molt llarg del 9 de maig de 1321, en el qual ella reclama al marit els matalassos, els cobrellits i altres coses aportades com a part del dot, segons consta en poder del notari Guillem Turell; si ell no ho dona als marmessors, aquests no li lliuraran els 500 sous llegats per la testadora, que nomena hereus universals els pobres vergonyants, les noies per casar, les misses per la seva ànima. Es recorda de les seves filloles monges o veïnes, d'una que ha d'aprendre ofici, dels pobres jacents als hospitals, d'altres pobres als quals han de vestir amb quatre peces de drap blavós (lívid), de 8 sous la cana o més: els homes amb camisa i calces, i les dones amb camisa de fil, etc. Disposa d'una fortuna per fundar un presbiterat a l'església del Pi (30 morabatins censuals d'or), per regalar un drap d'or a Framenors (12 lliures) etc. Remarquem la seva vinculació amb el mercader barceloní Pere Terrach nomenat patró del presbiterat, dret que en cas de mort dels seus descendents passarà als consellers de la ciutat (ACB Bernat de Vilarrúbia, manual de testaments de 1300-1339, fols. 77r-81r).

5. L'INVENTARI DELS BÉNS D'ELISENDA⁴³

L'inventari dels béns d'Elisenda ens demostra quina gran fortuna havia heretat del seu primer marit, fins i tot després d'haver arribat a l'acord amb l'Almoïna, que ja havia rebut la seva part. Segons consta a l'encapçalament, decideixen fer-lo immediatament, és a dir el 23 de gener, els marmessors de la vídua Banyeres, després muller de Jaume de Letenal, notari de la dita ciutat, que encara no feia quatre dies havia estat sepultada al claustre de la seu, i que constituï hereva universal l'Almoïna. A fi que els béns d'ella no siguin devastats, disminuïts o ocultats, Tarafa i Lacera, els procuradors de l'Almoïna, i el prevere Prat, tres dels cinc marmessors, encarreguen l'inventari de tot al notari Marc, que l'acabà el dia 26 del mateix mes. Com que utilitza molt la paraula censal, cal remarcar que en aquest segle el mot designava tota mena de pensió dinerària anual i era sinònim de cens emfitèutic.

Primer trobem en el dormitori dels frares predicadors de Barcelona, convent considerat pels rics un lloc segur per guardar diners o documents importants, tres caixes, una gran i dues petites plenes d'instruments que fra Joan de Lotger d'aquesta orde tenia en comanda d'Elisenda; ho lliura als tres marmessors en presència de fra Bernat Fuster de la mateixa orde i de Guillem de Malla, fill del difunt Pere de Malla pellisser ciutadà de Barcelona⁴⁴, i d'Arnau Avellà ferrer, que per manament dels marmessors les desclava per no haver trobat les claus, i després les torna a clavar, i de Pere Canal, clergue o escolar, i de Bartomeu Marc, notari barceloní, fent el present inventari. Els nombrosos documents guardats a les caixes es compten o es relacionen després de la finca a la qual pertanyen, detall que manifesta la bona organització del conjunt de la documentació. Malauradament la dispersió del fons Banyeres tret de les caixes en una època imprecisa només ens permet la

⁴³ACB perg. 4-6-8a inventari original escrit en un pergamí decorat amb una caplletra ben dibuixada que ocupa setze línies, i també una còpia. Signen els tres marmessors i els testimonis: dos frares Joan de Lotger i Bernat Fuster, Guillem de Malla, Arnau Civeller ferrer i P. Canal clergue. El notari Bartomeu Marc fou present en la confecció de l'inventari i després redactà el document en forma pública fent constar les correccions, que són ben manifestes en aquest original.

⁴⁴El pellisser Malla fou un bon negociant del carrer de la Mar i capitalista de comandes (C. BATLLE, *La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona dedicados al comercio marítimo, siglo XIII*, in "Le genti del mare Mediterraneo", Napoli, 1981, pp. 303-309).

localització d'alguns del gran nombre d'instruments i són els que aportem en nota.

En primer lloc es fa constar l'hospici, és a dir una casa gran, la familiar del matrimoni Banyeres ja descrita, i amb hort contigu, tot propietat en franc alou d'ella i del segon marit, perquè Elisenda li donà com a dot en temps de les seves núpcies; es precisa la seva situació al burg de Barcelona a prop de la torra dels frares ermitans. Era l'alou situat vora la Cúria comtal, casa i hort, del qual Joan cobrava un cens de 4 sous; tenia vint-i-vuit instruments sobre aquesta propietat i cens, segons l'inventari dels béns d'ell (1285) ja comentat.

Comencen els anomenats censals o censos pagats per censataris majoritàriament homes, amb un de 4 sous i 4 diners cobrat per ella sobre un tros d'hort, alou que En Mir pellisser tenia per ella a dit cens, contigu a l'esmentat hospici pel costat nord. El tros inclou part de la casa de Na Comabella: la bassa contigua a l'hospici pel costat nord i part del celler amb cuina de la dita dona. Hi ha l'instrument de l'adquisició de l'hospici feta per Joan de Banyeres, ja al·ludit.

Destaca un censal de 100 s. i 6 d. sobre les cases, hort i reracortal que els emfiteutes escrits més avall tenien per ella al suburbi, exactament al carrer d'En Amargós, encara existent; Elisenda el posseïa pel monestir de Santa Eulàlia del Camp de Barcelona a cens de 5 sous i poc més de la moneda de tern actual efectius per Nadal. Els emfiteutes havien de pagar el dia de la festa de la Purificació de Santa Maria, o sia la Candelera: 3 morabatins els hereus d'En Prat, 15 s. En Bertrallans, 15 s. Na Materina, també els hereus de Na Pou i també els hereus de Pere Muntaner; i Na Guillema 1 morabatí i mig el dia de sant Martí. Hi ha cinc instruments sobre aquest censal. Les cases amb obradors del carrer d'En Amargós ja les tenia Joan per l'església de Tarragona cobrant un cens o lloguer de 100 s. i 6 d. pagant ell 5 s., 2 d. i un òbol al senyor eminent. Havia adquirit aquesta gran propietat a Pere Janer i a Maria, matrimoni que encara vivia en una de les cases, per l'elevada suma de 82 lliures fetes efectives el 8 de desembre de 1278; els venedors la tenien per l'església de santa Tecla de Tarragona⁴⁵ o sia la Catedral.

Al censal de 32 morabatins que ella tenia sota domini i alou de l'Hospital de Jerusalem al carrer anomenat d'En Banyeres i situat al raval i

⁴⁵Testimonis del pagament foren Arnau de Serra i Arnau de Planamijana, el soci del comprador (ACB perg. 1-6-2637).

sobre l'hospital d'En Colom, pertanyen set instruments conservats, quan Joan en posseïa vint-i-sis i pagava un cens de 20 s., com consta en el seu inventari. Un cop rebuda l'herència del seu oncle Ramon de Banyeres ja tenia la propietat amb cases i horts el 1275 i tres anys més tard un nou carrer portava el nom de la persona més important del lloc i promotor de l'edificació de les cases, o sigui Joan de Banyeres⁴⁶.

L'hospici amb hort i reracortal contigu situat al burg al costat del forn de Ripoll, que ella tenia per la casa de Santa Maria de Terrassa a cens de 3 s. pagadors cada any per Nadal, és la casa familiar de Ramon de Banyeres, on havia viscut Elisenda al casar-se amb Joan, hereu del seu oncle. Consta a l'inventari de Joan amb quaranta-cinc instruments.

El censal de 6 morabatins posseït en alou sobre part de les cases de Jaume de Montjuïc, jurispèrit, i sobre l'hort contigu a les cases, es paga per Santa Maria d'Agost. Part de la propietat solia ser un trull. Consta l'instrument de l'adquisició feta per Ramon de Banyeres i de la forma de pagament dels 6 morabatins censuals, i un altre instrument sobre el mateix censal.

Un altre censal de 2 morabatins es cobra cada any per Nadal sobre una taula de pedra i sobre un estoig o pòrtic que Pere de Romanet, fustaner, posseïa per ella a cens. Es té per Ferrer de Manresa i altres senyors a cens d'un morabatí. A l'inventari de Joan es precisa que la taula, ja en poder de Romanet, era a la plaça dels Fustaners.

Segueix l'enumeració de diferents propietats: un obrador amb taules davant el forn de Porta que es té per diversos senyors; un soler, és a dir un envà, com precisa el notari, situat sobre aquest obrador amb l'escala de fusta per pujar-hi, i les taules construïdes sota d'aquesta, que es té per diversos senyors, amb instruments sobre la propietat; una altra taula de pedra que

⁴⁶El 18 de novembre de 1275 Joan devia voler fer obres perquè aconseguia el permís d'Esclarmunda, filla del difunt Joan de Ripoll, per carregar sobre la paret existent entre les cases i l'hort d'ella i les cases i hort d'ell i del seu cosí Arnau, que morí poc després; es féu amb consentiment del comanador de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Barcelona, que tenia el domini eminent sobre aquestes propietats, i ella cobrà 25 sous per atorgar la llicència (ACB perg. 1-6-1728). El 18 d'octubre de 1278 una de les cases i hort o eixida amb pou, del nou carrer situada al costat de l'hospital del canonge Joan Colom, o sigui el de la catedral, era del matrimoni Ferrer Benet i Maria, ciutadans barcelonins, que la tenien per Joan de Banyeres i la volgueren vendre a Bernat de Cordells per 300 sous. En el document consten els límits: a l'est l'hospital, al sud un alou del mateix hospital habitat pel ferrer Berenguer Arluví amb parets comunes amb els venedors (Arluví fou després un company de Berenguer Oller durant la revolta de 1285), a l'oest la via pública i al nord la finca de Pere Corder amb parets comunes i alou de l'orde de Sant Joan. Assabentat de la venda pel matrimoni venedor Joan exercí el seu dret de fadiga i adquirí la casa i hort el 3 de novembre següent (pergs. 1-6-3455, 3907).

Elisenda tenia per diversos senyors a cens, situada al costat de l'obrador, i cinc instruments sobre dita taula; i per fi cases o obradors amb hort contigu i l'aigua per regar-lo situats al carrer alt de Sant Pere vora el monestir de Sant Pere, a cens de 2 morabatins anuals pagadors per Santa Maria d'Agost, i nou instruments sobre aquesta propietat. Aquesta finca propera al monestir deu ser el quintà adquirit per Joan poc abans de morir al seu cosí Guillem Oliver, com ja hem esmentat. Si bé les darreres cases eren de Joan que les tenia pel monestir de Sant Pere de les Puelles, l'obrador amb taules i la taula de pedra esmentades abans podrien ser la taula que Ribot tenia *conducticie* pel seu soci Joan a la plaça dels Fustaners, i l'obrador amb taula tingut per Planamijana de la mateixa manera (Joan pagava un cens de 3 morabatins a Galceran de Nagera per l'obrador i un de 4 a Jaume de Montjuïc per la taula).

Consta un censal de 45 s. sobre uns quintans de terra que En Riera té a cens de 30 s. i Pere Vila, batedor de fustans, a cens de 40 s.; es tenen per Bernat Isarn, abans canviador barceloní, a cens de 42 s. i 9 d., i estan situats al suburbi a l'horta de Sant Damià. Es conserven instruments sobre els quintans.

Segueixen més béns heretats de Joan de Banyeres: un molí en franc alou al casal de la vila de Molins de Rei del Llobregat, i dos masos en alou al Llobregat a la parròquia de Sant Joan Despí, anomenats de Solsemira, i onze instruments sobre el molí i els masos, que formen un conjunt per haver-los obtingut del cavaller Arnau de Torrelles i de la seva esposa Agnès segurament per deutes impagats al banquer⁴⁷. El pare d'Arnau, el difunt Guillem, havia aconseguit del rei Jaume I la concessió del molí en el casal on n'hi havia sis més; Joan la rebé i conservà.

Els marmessors troben a les cases de Maria Maurina o Villar, que era parenta d'Elisenda, una gran caixa amb clau, clau que tenia Jaume de Letenal, en la qual hi havia: un morter de coure amb la seva mà, una setra de coure, quatre tovalloles (*manutergia*), tres miralls (*specula*), i dos cinyells de seda.

⁴⁷Dels 11 documents esmentats hem localitzat els següents. La venda del molí, que es descriu, fou feta per aquest matrimoni el 22 d'octubre de 1282 a Joan per 3.900 sous davant del notari Pere Marquès. Com a garantia de pagament oferien el mas de Na Nomdedeua a Sant Joan Despí, que degué passar a mans de Joan en lloc de part dels diners. De tota manera el rebut dels 3.900 sous fou signat pel matrimoni el 8 de novembre de 1282 (ACB perg. 1-1-653, 1-6-1997). Abans, el 23 de gener de 1279, ja li havien venut els dos masos de Solsemira, alou d'ells també a Sant Joan Despí, un en mans d'Arnau de Solsemira i del seu gendre Pere Girbert i l'altre de Bernat de Solsemira per 4.080 sous; el 6 de febrer de 1279 Arnau de Torrelles, fill del difunt Guillem del qual ho havia heretat tot, s'havia compromès a fer aprovar aquesta venda pel seu germà Ramon quan tornés de les Escoles (ACB perg. 1-6-1280, 2651).

A continuació venen les vinyes: una vinya, que era alou, al lloc de Monterols, vora el mas d'en Reyg, i un tros de terra plantada de vinya, també alou, situada vora l'anterior; entre les dues es paga un censal de dos parells de capons. Aquest censal anual el paguen per sant Miquel a Elisenda els fills del difunt Arnau Rosset, pellisser, un veí ja esmentat com a testimoni del procés (tres instruments sobre això); una altra vinya posseïda en franc alou en el lloc dit Assamenlers i contigua a la via anomenada Mulneria, o sia Molinera, per la part del nord; amb instruments sobre aquesta finca. Joan ja tenia les vinyes de Monterols amb el mateix cens dels capons, una altra a Llepaolles (després Torrent de l'olla), una al lloc dit *Apud Albo* (en un document posterior consta en català: S'Albó), una a Vinyals (dels disset instruments sobre la vinya tres eren en hebreu), dos trossos a Cassoles, segurament herència de l'oncle Ramon, una en alou a Lligalbé, exactament al Pont de Ciuró (dels cinc documents dos eren en hebreu)⁴⁸. Els documents en hebreu poden correspondre als primers negocis de Joan que tractà amb jueus.

Segueixen més censals o censos: un censal de 62 morabatins que Pere Vidal, hostaler, paga anualment en dos terminis sobre diverses cases contigües amb obradors, taules i drets sota el palau del Rei al costat del maell major de Barcelona; un altre censal de dos morabatins que els hereus de Nabàs feien cada any el dia de la festa de sant Pere i de sant Feliu d'agost per unes cases situades vora les anteriors de Pere Vidal; 4 morabatins censuals que paga Pere d'Església, abaixador, la festa de sant Joan de juny, 7 morabatins censuals la festa de sant Miquel, i 6 morabatins i mig censuals la festa de la càtedra de sant Pere per les cases i obradors contigus a les cases del dit Vidal. S'hi afegixen 94 sous i 6 diners pagats per en Ruvira en la festa de sant Miquel per un obrador i taules contigus a les cases de Pere Vidal; però, com que una de les taules d'en Ruvira ocupa la tinença del maell, la té el carnisser Pere de Girona a cens d'un morabatí anual pagador a l'inici de Quaresma; amb instruments referents a aquesta finca.

Troben a continuació els pagaments fets pels veïns d'un grup de cases que devien ser part de l'herència de Ramon de Banyeres, com indica la seva

⁴⁸Sobre la vinya de Rosset vegeu la nota 25. Joan adquirí la vinya de Lligalbé el 14 d'abril de 1276 al jueu Benet Vidal en alou per 223 morabatins menys un terç de morabatí davant tres testimonis, els jueus Mosse Cap i David Portell, i Jaume Sabater; el venedor signa en hebreu (perg. 1-6-3164).

situació vora el forn de Ripoll: un censal de 5 morabatins el pagava N'Escuder el dia de la festa de la Santa Creu de Maig per dos hospicis contigus amb obradors situats ben a la vora del forn de Ripoll; es precisa que una casa pertanyent a aquests hospicis dóna una unça de pebre censual a En Ferran mercader, que té dita casa; un censal de 4 morabatins que pagava Pere Garcia, clergue, anualment el dia de la festa de la Santa Creu de Maig per dos hospicis contigus que segueixen els dos de N'Escuder; i un censal de 2 morabatins anuals que Bernat Sa Falguera pagava per sant Andreu per unes cases contigües a les de Pere Garcia, amb instruments sobre el censal.

Continua l'enumeració amb més rendes que també semblen procedents de la fortuna de Ramon de Banyeres: un censal de 10 lliures i 16 sous de Barcelona, amb delme, establerts majoritàriament, que cobrava sobre diverses vinyes contigües de diferents emfiteutes del lloc de Cassoles, i vuit instruments sobre les vinyes. Tots els censals enumerats des del de Pere Vidal inclòs estan obligats als frares menors de Barcelona en gran part i una part al rector de l'altar de Sant Vicenç construït a la catedral. I és que Joan de Banyeres elegí aquest rector per afegir quatre aniversaris en les quatre festes de santa Maria anuals, com consta més llargament en els testaments de Ramon i de Joan de Banyeres difunts. Per això es troba a l'inventari de Joan la documentació referent al seu oncle Ramon⁴⁹.

Segueixen els documents familiars ben conservats en caixes. Trobaren en la menor de les tres caixes l'instrument dotal d'Elisenda fet amb motiu de les seves núpcies amb Letenal pel difunt notari barcelonès Pere Marc el 8 de febrer de 1294; el testament de Ramon de Banyeres fet pel notari barcelonès ja difunt Guillem de Cabanyes el 21 d'octubre de 1264; l'instrument de la

⁴⁹Joan, com a administrador, tenia 52 instruments referents al censal del seu oncle destinat a alimentar durant 30 dies l'any els frares menors (aniversari), dos dies els predicadors (censal de 60 s. comprat per Joan al prior i al convent, però assignat després per Joan als seus propis aniversaris) i un dia el convent de Sant Damià (30 s. de l'esmentat censal). També tenia altres instruments de l'oncle: 21 de la marmessoria de Jaume d'Albareda (C. BATLLE, *Uns mercaders de Barcelona al Nord d'Àfrica a mitjan segle XIII*, "Acta/Mediaevalia", 10 [1989], pp. 145-157) i 2 de l'adquisició de tres obradors al costat del maell, que són part de l'esmentat censal de Ramon; 11 relatius a Arnau de Banyeres per les reclamacions fetes contra ell pels tutors dels fills de Guillem de Llobregat (havia estat el soci d'Arnau); 12 instruments sobre el censal pagat per Jaume de Montjuïc i donat per Ramon per un aniversari a Framenors; instrument dotal de Saura, muller de Ramon, i el de la restitució de l'esponsalici, 6 instruments de pagament dels llegats de Ramon i el de la sentència donada per Pere de Parers sobre els creditors del difunt. És la part final de l'inventari dels béns de Joan de Banyeres fet el 18 de gener de 1285 (vegeu la nota 16). D'aquests documents es conserva el rebut de la vídua Saura, que el 27 de juliol de 1269 cobrà dels marmessors del seu marit els 600 morabatins del dot i l'escreix (ACB perg. 1-6-2745).

donació feta per Elisenda a l'Almoina dels béns de Joan de Banyeres escrit pel notari Miquel d'Antiga el 7 de febrer de 1294; el testament original de Joan de Banyeres fet pel notari Nicolau de Samares el 5 de novembre de 1284; i l'inventari dels béns de Joan demanat per Elisenda al mateix notari que l'acabà el 18 de gener de 1285.

També hi havia l'instrument de la compra feta per Pere Feliu, prevere, a Berenguer de Vic, fill del difunt Bernat de Vic, de 4 morabatins censuals cobrats sobre un obrador i una taula construïda al davant, que té Felip de Puig, canviador, a la plaça dels Canvis de Mar; ho escriví el notari Jaume de Malví ja difunt el 18 d'agost de 1304; Hi consten deu instruments públics sobre l'adquisició. Hi havia un altre instrument de compra feta pel mateix Feliu a Ferrer Sabater, pellisser, en franc alou d'unes cases amb un obrador contigu i les seves pertinences situades al carrer nou de Guillem Ermengol ben a la vora de la via del Mar; instrument escrit pel notari Bartomeu Marc el 24 d'octubre de 1307. Aquestes cases foren establertes per Feliu a Sabater a cens de 3 morabatins; tot consta en disset instruments. S'ha de saber que aquests 3 morabatins censuals i els 4 venuts, com s'ha dit, per Berenguer de Vic al prevere Feliu han de ser per l'Almoina per concessió d'Elisenda, tant per donació entre vius com pel testament i codicils.

Aquí es fa constar que han estat reconeguts fins ara pels marmessors esmentats a l'inici tots els instruments guardats en dues caixes de les tres conservades.

Per fi, a part, hi ha el censal de 10 morabatins que Elisenda comprà com alou destinat a l'Almoina d'aquells 7.157 sous de moneda barcelonesa de tern, que va rebre com a herència i legítima materna dels béns de Maria de Sant Quirze, la seva difunta mare, dipositats a la taula de canvi de Guillem Tomàs, canviador i ciutadà de Barcelona. Aquest censal es cobra sobre l'hospici o cases que foren d'En Calderer, situades vora mar al carrer de Bernat Marquet; amb instruments sobre la seva adquisició. Pagat el preu d'aquest censal restaven i resten d'aquesta suma de 7.157 sous en poder de l'esmentat canviador 227 lliures i 17 sous, o sia 4.557 sous. En conjunt, les propietats relacionades proporcionaven una renda anual considerable, que augmentà la posseïda ja per l'Almoina i destinada a la manutenció diària d'uns tres-cents pobres en aquesta època.

En resum, comprovem la diversificació de les inversions dels guanys dels grans negociants Banyeres: cases urbanes, propietats rústiques, moltes vinyes, molins, i per fi tenim la relació dels censals, o sia censos, que

proporcionen bones rendes fixes procedents de cases, obradors, taules, vinyes, masos, a més dels lluïsmes, fadigues i altres drets. Així, mitjançant uns negocis fructífers, els mercaders podien arribar a establir el mateix sistema de vida dels ciutadans honrats, com els seus contemporanis Durfort⁵⁰, que els permeté viure bàsicament de les seves rendes.

6. EL PRIMER PROCÉS PER L'HERÈNCIA DELS BANYERES

El primer procés⁵¹ l'inicià l'Almoina a la mort de Joanet al·legant que no tenia l'edat legal per testar, tot i que ell mateix ho havia jurat tocant els Evangelis i ho afirmaven la seva mare, la dida, parentes, veïnes i altres testimonis. Si tenia els catorze anys, la fortuna quedava en mans d'Elisenda i si no, passava als pobres, segons el testament del pare que ja hem comentat. La imprecisió de l'edat era una característica general dels segles medievals per diversos motius: la manca de registres de naixements i el rebuig de la gent a confessar amb exactitud els seus ingressos o els anys, per por a sofrir una ingerència, una desgracia o una pèrdua⁵². Per precisar l'edat només es fa referència a uns aconeximents clau, en torn dels quals es fixaven els records, com el retorn de l'exèrcit reial que anà contra Lluçà, la sortida d'un altre cap el Coll de Panissars contra els invasors francesos o la mort dels monarques, Pere el Gran i el seu fill Alfons. Són aconeximents importants per tota la comunitat, en canvi altres punts de referència adduïts pels testimonis del procés sobre la data de naixement de Joanet o la de la mort del seu pare, són personals, familiars, domèstics.

L'Almoina posà plet immediatament contra Elisenda, que estava decidida a defensar la possessió d'una fortuna de la qual havia gaudit durant una mica més de sis anys. Com era costum l'acusació privada començava el plet, o sia a instància de la part perjudicada, i un cop s'hi havia adherit el

⁵⁰C. BATLLE, *La casa i els béns de Bernat Durfort, ciutadà de Barcelona, a la fi del segle XIII*, "Acta/ Mediaevalia", 9 (1988), pp. 9-51.

⁵¹Quadern de paper incomplet i rosegat conservat a ACB Processos, Joan de Banyeres 1. Resumim ara el nostre estudi *Pleito por la herencia de un presunto menor*, citat a la nota 2. Aportem algun document localitzat després de finalitzar el treball i algunes frases curioses en català dels testimonis més contundents.

⁵²Ho comenta R. HOMET, *Los viejos y la vejez en la Edad Media. Sociedad e imaginaria*, Pontificia Universidad del Rosario, 1997, pp. 49-50, 84-85.

procurador fiscal es feia el procés. Així, el procediment judicial s'inicià a la cúria del veguer a instància de diversos eclesiàstics de la seu: els procuradors de l'Almoïna Ramon de Nagera, precentor, i el canonge Berenguer de Papiol, el clergue Arnau Alemany, marmessor de Joan de Banyeres, i mestre Pere Costa, rector de l'altar de Sant Vicenç edificat per Ramon de Banyeres i afavorit per l'esmentat Joan, és a dir tots els perjudicats.

Per la seva banda, Elisenda hagué de fer la "firma de terç" com a garantia registrada a la cort del veguer de la ciutat i feta en poder d'ell, que aleshores era Romeu de Marimon, o del seu substitut; aquest oficial reial, en nom del rei Pere, nomenà jutges el precentor Pere de Malla i més endavant Jaume de Bianya, canonge de la Seu d'Urgell definit com a co-jutge⁵³. La part eclesiàstica està representada pel seu procurador-advocat Bernat de Romaní, mentre que ella nomena Bartomeu Sala el 16 d'octubre de 1291 per defensar-la, aportar testimonis, provar l'edat de Joanet etc.⁵⁴. Les discussions dels dos procuradors i els interrogatoris d'un centenar de testimonis allarguen molt el procés, ja que cadascun ha de respondre a cinquanta-sis preguntes invariables.

En primer lloc Romaní interroga els testimonis de l'Almoïna, el nombre exacte dels quals no coneixem per trobar-se incomplet el quadern; en canvi els d'Elisenda són cinquanta. Tots presten jurament abans de respondre a les mateixes preguntes o articles (només consten numerats, sense el text), els primers dels quals estan destinats a concretar la relació de cada testimoni amb els Banyeres i a fixar la data del naixement de Joanet i la de la mort del seu pare (1-10). Amb els següents es tracta de comparar el noi amb altres de la seva edat i de recollir indicis per demostrar el seu retard (11-16); també s'insisteix en la data de la seva mort (16-18) i en la del retorn del seu pare amb l'exèrcit reial de la campanya de Lluçà (19-21) per fixar la data del naixement del noi. S'intenta esbrinar si el matrimoni Banyeres tingué més fills (23-26). Segueixen unes preguntes sobre l'Almoïna i la seva tasca benèfica, que molt pocs coneixen i saben respondre (27-35). Tornen a insistir per saber

⁵³Bianya encara actuava a fi de l'any 1296 com a jutge de la cort : Jaume II li confià la resolució d'un plet entre mercaders (M^aT. FERRER I MALLOL, *Sobre els orígens del Consolat de Mar de Barcelona el 1279 i sobre els cònsols d'Ultramar a bord de vaixells. Un exemple de 1281*, "Anuario de Estudios Medievales", 23 [1993], p. 147, n. 18).

⁵⁴Document escrit pel notari Miquel d'Antiga, persona de confiança d'Elisenda, davant dels testimonis Guillem Lunell i Bernat Panyeres, on es precisen totes les futures intervencions de Sala: representar-la davant del veguer o del seu jutge, aportar testimonis, oïr la sentència, apel·lar etc. (ACB perg. 1-6-1860). Al·ludit a la nota 38.

si Joanet era púber o no i si enraonava normal (36-44), i quants anys transcorregueren entre la mort de Joan i la del seu fill (46-47). Per fi, es pregunta directament si el testimoni ha estat sobornat per Elisenda o algú dels seus (48-49) i quina de les dues parts té raó, al seu parer (articles finals).

Els escriptors de la cúria del veguer treballaren de valent per recollir les respostes de forma estenogràfica sobre tauletes o fustes encerades, i per passar-ho en net abans de llegir-ho als testimonis per la seva ratificació. Després en feien còpia (plecs de paper relligats amb un full de pergamí) per cadascuna de les parts litigants i precisament s'ha conservat la del procurador d'Elisenda, sense les cèdules presentades pels dos procuradors.

Durant la primavera de 1292 (de la fi d'abril al juny) foren interrogats per Romaní els testimonis de l'Almoïna, dels quals només tenim dinou declaracions. Són favorables a Elisenda el sastre Arnau Mir i la seva dona Agnès d'Erige, més explícita que ell. Molt interessant és Guillem Rastald⁵⁵, ciutadà de Barcelona però segurament d'origen foraster pel seu cognom, soci, compare i familiar del difunt Joan, com es defineix ell mateix, i des de feia anys. El 30 d'abril recorda el naixement de Joanet, el seu bateig, la seva feblesa i poca alçada (semblava molt més petit, d'uns onze anys quan morí), les visites a l'obrador portat per l'esclava mainadera, la seva presència vestit de dol a l'enterrament del seu pare quan tenia sis anys, com ja hem detallat en la descripció del noi, l'anada amb Joan, Guillem Ramon i molts altres homes de Barcelona a l'exèrcit reial contra Lluçà el mes de març de fa dotze o tretze anys. Tampoc precisa les dates i encara s'equivoca en la de la mort del seu soci quan diu que es va fer confeccionar pel sastre un vestit o gramalla (*epitogium*) de Stamford d'Arras amb ocasió de la mort del rei Pere. Si aquest monarca morí l'11 de novembre de 1285 i Joan abans de Nadal de l'any següent, segons Rastald, aquesta informació no lliga amb els documents conservats, que indiquen el 1284 com l'any del seu decès. També precisa que el va veure malalt dos o tres dies abans de morir. És un dels poquíssims

⁵⁵El 4 de maig de 1295 encara era a Barcelona, on actuava de representant del draper barceloní Jaume Fartaner en la qüestió suscitada entre aquest i Pere Grony, canonge de la seu, i Guillem de Lacera com a tutors dels fills i hereus del difunt Jaume Grony representats per Bartomeu Sala. Dictà la sentència el jutge Guillem Eimeric designat per Romeu de Marimon, veguer de Barcelona i del Vallès, en aquest cas suscitat per l'adquisició diverses vegades de robes de França per valor de 57 lliures i 3 sous a l'obrador del draper, segons consta en el capbreu presentat. El jutge trasllada el deute a Sança, la vídua de Jaume Grony (ACB perg. 1-6-4149).

testimonis que descriu el funcionament i la tasca de l'Almoïna que dura des de fa quaranta anys, concreta; i especifica que ningú l'ha instruït ni sobornat.

Segueix la declaració d'un altre soci de Joan, el fustaner Arnau de Planamijana, que no és tan xerraire, però precisa la situació de la casa on morí Banyeres i on viu la vídua: *que est in capite gradus et que habetur pro porticu*. Diu, amb força exactitud perquè es tracta d'un marmessor, que Joan morí quatre dies abans del Nadal de fa set anys; afegeix qua ha sentit a dir que han fet fer testament a Joanet. Un altre fustaner, Arnau de Franchea, havia vist Joanet *maser e feble e mesquí*, moltes vegades a la plaça de la Fustaneria i en altres llocs. Bernat de Riuprimer té la mateixa opinió de Joanet i explica que sentí dir a Elisenda que el seu marit patia la malaltia *de mal de pera* o pedra. Bernat d'Esplugues només repeteix l'opinió de la seva dona Romia que tingué el seu fill Simó gairebé al mateix temps que Elisenda parí Joanet. El pellisser Arnau Rosset havia vist el noi a cavall anant cap a la vinya de Monterols on ell també n'hi té una, i assistí a l'enterrament de Joan a la galilea de la seu fa cinc anys, com ho sentí dir a Guillem Pomar, el curador de Joanet. Arnau Reygal no coneixia els Banyeres. El següent testimoni és Elisenda, que podria ser la dona del pellisser, i també veié el noi cavalcar per la vila i cap a la vinya, i precisa que parlava amb la mare i les ties bé i amb paraules discretes. No aporta res Guillem, dona de Guillem de Torn, que de tota manera coneix els Banyeres, i tampoc Berenguer Desvilar, el sastre del noi i abans segurament el del seu pare. A continuació declaren les parentes d'Elisenda de Banyeres, que ja hem esmentat juntament amb la família; una d'elles, Maria Maurina, respòn així la darrera pregunta de l'advocat: *Que Déus do dret a aquel qui-l hi ha*. En general els testimonis responen que guanyi la part que hi tingui dret. Més original és el comentari d'Agnès, vídua d'Abril d'Esplugues i mare del Bernat citat més amunt: ella, veié Joan malalt que beneïa el seu fillet, morint vuit dies després.

No aporten res de nou Bonanat Dezcortal ni el carnisser Berenguer Català, els darrers testimonis de l'acusació durant el mes de maig de 1292. A continuació, del maig a l'agost, van declarar els testimonis d'Elisenda, però aquesta part de la documentació manca. Sembla que el procés no es reemprén fins el dia 4 de setembre següent amb les discussions dels dos procuradors davant el jutge Pere de Malla sobre la conveniència de dictar o no la sentència, que hauria de ser proclamada aviat i per fi fixada pel 20 de gener de 1293. Tot s'allargà amb interrupcions per la decisió del procurador de l'Almoïna, Romaní, que recusà de manera gairebé violenta la majoria (33)

dels cinquanta testimonis d'Elisenda, que havien declarat sobre l'edat de Joanet, el primer punt clau del procés. Amb molt detall refutà cadascuna de les seves declaracions jurades, sobre tot si deien que el noi a la seva mort tenia catorze o quinze anys, i els acusà de perjurs (ho confessà Elisenda, vídua de Pere de Fonollar) i d'haver estat sobornats per Na Banyeres, com algun ho reconegué, i fins i tot de blasfemar; i a les dones (17 casades, 3 vídues i 7 sense definir), els hi diu de tot, menys a Benveguda, germana d'Elisenda (l'altra, Clara, sembla que no declarà, sorprenentment), només qualificada de mentidera.

A més, a Pere Aiguadé, que havia estat draper, l'acusà d'adúlter, infame, pobre, mentider; és un dels set homes testimonis recusats. Es rabejà amb les dones qualificades totes de vils, pobres, de tenir mala fama i mala conversació, de deure diners, de portar una vida deshonest: Guillema, filla d'Arnau de Fàbregues i domèstica d'Elisenda, que treballava en un lenocini i digué que quan Joan tornà de Lluçà, el nen tenia tres anys (ni s'aguantava sol ni amb els caminadors, *ad banchos*); Bondia, dona de Berenguer Pujol, fou culpable d'adulteri, parla amb prostitutes; Pola, dona del carnisser Berenguer Llorenç, que havia adquirit una casa veïna de la dels Banyeres, és perjura, vil i pobra; Guillema, dona de Guillem Desvilar, que viu a l'obrador de Na Maurina, resulta desconeguda al barri i és sospitosa; Maria, muller de Francesc Boix, és una dona pública i alcavota; Berenguera, dona d'Arnau de Vilanova, també és vil tot i que donà 50 lliures a la seva filla casada amb En Guardiola (després es repensà, s'enfadà, trencà l'instrument notarial i el tirà al pou de casa de la filla), assegurà que anà a visitar Elisenda quan tingué una nena i encara lera trobà al llit al primer domicili dels Banyeres.

Després de la declaració de la dida de Joanet, que ja hem comentat, Romaní no s'entreté amb els següents testimonis, pobres, vils, poc importants: el tintorer Pere Estanyol, que devia diners per haver comès certs crims; Guillema dona de Guillem de Vilardell, que tenia molta familiaritat amb Na Banyeres, i digué: *Na Banyeres n'era bayeres per la boca assaborir*, en un joc de paraules ja que *baiar* significa estar a l'aguait, o sia que esperava l'herència.

Segueixen Benveguda dona de Pere Salat, Dolça de Colomer, Geralda vídua del pellisser Guillem Rossell (declarà el 7 d'agost de 1292, després dels altres), Bartomeua, dona del pellisser Bartomeu Savanell, sobornada i corrupta per Elisenda, afirmà que Joanet tenia catorze anys, Ramona Camp declarà haver viscut onze anys a l'obrador de Na Maurina (ni

vuit, replicà Romaní), Dolça Comelles fou veïna d'Elisenda durant catorze anys (ni dotze, replicà Romaní) i afirmà que el marit, és a dir Joan, tornà a peu de Lluçà, una altra falsetat; unes altres veïnes són Bonanada, dona de Castelló de Puig, i Dolça vídua de Pere de Tàrrega, sobornada, com també Guillema de Cardona. Rumia, dona de Garzia barber, reconeix que rebé d'Elisenda un vel, tapins i diners, però trobà que era poca cosa, no valia ni 100 sous quan la fortuna d'ella podia arribar a 50.000 sous: *Ben sóc pagada per jurar per Na Banyeres, a qui e fets gasayar qui val L milia solidos en testimoni que e fet en plet contra s'Almoïna e no m'a donats qui vala C solidos*; el fill d'aquesta dona ho comentà pel carrer i en altres llocs.

Romaní també procurà desprestigiar el testimoni Berenguer de Serradell, que havia fet societat amb altres corredors d'animals sota jurament i no el complí, com tampoc respectà el jurament fet per raó del seu ofici; se'n anà a València i en tornar anà a viure amb el noble Bernardó de Centelles, senyor de Terrassa, durant uns quatre anys i es casà amb Romia, que també declara i es acusada d'haver estat sobornada, com Berenguera dona de Guillem de Casajusana, Maria Bellona, Guillema de Sant Cugat alias d'Alou. A continuació Romaní només s'atreuï a acusar de mentidera a Benvenguda, la germana d'Elisenda casada amb Jaume de Finestres, que precisà que Joanet havia mort a catorze anys el divendres abans del seu sant, és a dir a mig juny. També recusà els testimonis de Dolça Bonasia, *concubina et focharia clerici et amasia publica clerici*, que veié Joanet, de tres anys, amb caminadors (*ad banchos*) quan el seu pare tornà de Lluçà, i de Berenguera, dona de Ferrer llaurador i domèstic d'Elisenda, però vivint en casa pròpia des de feia catorze anys.

Un cop acabada la recusació dels testimonis de Na Banyeres per part de Romaní, continuen les discussions entre ell i Bartomeu Sala, procurador d'ella, per diversos motius, per exemple sobre la Quarta Trabel·liànica sol·licitada per Elisenda i negada per Romaní, sobre la sentència demanada insistentment per Sala, sobre la restitució a l'Almoïna de l'usdefruit dels béns de l'herència, que resultà ser un altre punt clau de l'afer; fins i tot Romaní l'acusa d'haver utilitzat aquests diners de manera criminal i l'amenaça d'iniciar un altre plet només per recuperar la suma de l'usdefruit ja que pertoca en realitat als pobres. Efectivament ella disfrutà de les elevades rendes de tots els béns des de la mort del seu fill fins al lliurament d'una gran part a les dues institucions eclesiàstiques, o sia més de dos anys en detriment de

l'Almoïna i uns més en el de l'altar, però la complexitat dels comptes que aportem demostren una restitució molt exacta.

En un punt tan decisiu, quan tot es complicava per Elisenda, tingué lloc l'entrada en escena del notari Letenal, el futur marit d'ella, exactament el dimecres 4 de febrer de 1293, dia en què el notari presentà un document al jutge titulant-se procurador de Sala i d'Elisenda. En efecte, fou nomenat procurador per Bartomeu Sala, que ja ho era de la vídua des del 19 d'octubre de 1291 —davant del notari Miquel d'Antiga—, i per ella mateixa a fi de comparèixer davant Malla i Bianya i oir la sentència arbitral i apel·lar, si era el cas. L'acord entre Sala i Letenal no devia durar gaire, perquè poc després el notari és l'únic procurador de la seva dona per oir la sentència que havien de pronunciar els següents quatre àrbitres⁵⁶. En un moment tan difícil es fa tot el possible per enllestir el plet, inclòs l'espínós tema de l'usdefruit, per mitjà d'una sentència arbitral o composició a càrrec del precentor de la catedral Ramon de Nagera, de l'esmentat canonge Bianya, del jurista Bernat Guillem de Pinells i per fi Pere de Malla, el jutge que havia actuat fins ara; l'únic personatge nou del tot és el jurista.

7. ALTRES CONFLICTES PEL MATEIX MOTIU

a. *El conflicte amb l'Almoïna*

En virtut de la sentència arbitral, que es deuria pronunciar a mig mes de març de 1293 i que no coneixem, el dia 20 d'aquest mes Elisenda, acompanyada per Letenal, comparegué davant Bartomeu de Vilafranca, que actuava en nom del veguer Romeu de Marimon, i ambdós arribaren a establir composició i una perpètua transacció sobre la petició feta pel veguer en nom del rei per raó de l'escriptura de terç, que ella féu per la demanda presentada pels procuradors de l'Almoïna, el marmessor de Joan de Banyeres i el rector de l'altar de la família, com ja hem vist. En virtut de la sentència ella havia de pagar a l'altra part 10.500 sous de moneda de Barcelona de tern i restituir

⁵⁶La primera procuració es féu davant el notari Bernat de Fontcuberta i consta copiada al fol. 39 del Procés. La segona procuració, feta el 19 de març següent, fou escrita pel notari Bernat d'Aversó, regent l'escribania de la cúria del veguer, davant els testimonis Bonanat Dezcortal, Berenguer de Banyeres i Guillem Cuquet, cotoner (ACB perg. 1-6-1150). Document ja citat a la nota 38.

els aniversaris a Arnau Alemany, marmessor de Joan; a més, havia de pagar 300 sous per obtenir l'assentiment del veguer per raó de l'escriptura de terç⁵⁷.

El 30 de setembre següent Ramon de Nagera, precentor, i Umbert de Llor ambdós canonges de la Seu i procuradors de l'Almoina, veieren reconeguda per fi la propietat dels béns de Joan de Banyeres tant discutits en virtut de la sentència arbitral dictada en la causa sorgida entre ells i Elisenda, en virtut de l'acceptació de la sentència que analitzem a continuació⁵⁸. Completen aquesta acceptació les efectives remeses dels béns: Letenal, com a procurador d'ella, el 22 de gener de 1294 lliurà al prevere Alemany representant dels almoiners i del rector tres vinyes i li'n donà possessió material agafant-lo de la mà per entrar-hi i donant-li ceps de cadascuna. Per fi els béns foren acabats de lliurar el 7 de febrer de 1294 i el dia 8 Letenal i Elisenda signaren el document dotal previ al seu matrimoni un cop solucionat el complicat problema econòmic.

Per acabar tot l'afer, el 30 de setembre, actuen els dos procuradors en nom de l'Almoina i dels pobres, Alemany com a marmessor i mestre Pere, rector de l'altar dels Banyeres, amb voluntat expressa, autoritat i consell de fra Bernat, bisbe de Barcelona, i del capítol de la seu, lloant, aprobant i confirmant la sentència arbitral o pronunciació donada per l'esmentat Ramon de Nagera, per Ramon de Bianya, canonge d'Urgell i jutge de la cúria reial, Bernat Guillem de Pinells i Pere de Malla, àrbitres o amigables componedors entre els querellants i Elisenda elegits en comú sobre les qüestions i demandes fetes per ells contra Elisenda per l'herència dels Banyeres (aquí es copia la clàusula del testament de Joan sobre la substitució del seu fill). Després d'escoltar gran nombre de testimonis i de dubtar-ne, es confià en una sentència arbitral, en la qual els àrbitres, per aconseguir pau i concòrdia,

⁵⁷Document del rebut dels 300 s. escrit pel notari Bernat d'Aversó, regent l'escribania de la cúria del veguer, davant els testimonis Guillem de Pau, cavaller, el notari Letenal, Berenguer de Vilafranca i Berenguer de Banyeres (ACB perg. 1-6-3767).

⁵⁸ACB perg. 4-10-1f. Pergamí bastant gran amb una trentena de signatures autògrafes. Els dos signes més artístics pertanyen al canonge Pere Rossell i a mestre Pere de Costa, el rector de l'altar de Sant Vicenç. Els testimonis són Jaume de Prat prevere, Galceran de Nagera, Bernat de Parers, Bernat Dela, Pere Ulric clergue, Bernat de Comes escriptor, Macià de Vilar, Joan Ferrer de Munteys, Bernat de Moja clergue, Pere Bardoner, Ramon d'Ortes, Bonanat de Nou, Guillem Lunes, mestre Guillem Martí i Berenguer de Rubí; el notari és Bernat d'Aversó. El document del 22 de gener (perg. 1-6-3882, partit per ABC) precisa la situació de les vinyes. La primera, a S'Albó, limita amb tres vies públiques i amb la vinya que fou de Pere d'Arcs; la segona, a Llepaolles, toca a la via pública per un costat, per l'altre a la tinença de Na Ballestera, per l'altre amb la d'Esteve de Montcada i per fi a les de G. Vidal, G. Martí i d'En Salat; la tercera, a Vinyals, limita amb la tinença de R. Ricard, la de G. Burgès i en un torrent o aragall.

decidiren el següent: Elisenda haurà de lliurar a l'Almoina 10.500 sous de Barcelona de tern, donant-ne immediatament 500, i la resta en honors alodials, exceptat el molí que Joan tenia al casal de Molins de Rei del Llobregat, a coneguda d'uns experts que són Guillem Pere Burgès, Bartomeu Romeu i Arnau de Sarrià; si les propietats no fossin suficients, ella ho haurà de suplir amb diners. Per fi els esmentats reconeixen que ja han rebut els 500 sous.

Quant als alous destinats a pagar els 10.000 sous, també reconeixen que han rebut una vinya amb oliveres i altres arbres situada al territori de Barcelona, a Llepaolles, de 7 mujades menys una sisena part de mujada i 5 destres i mig. Els tres estimadors han valorat la mujada a 50 lliures de dita moneda i per tant la vinya val 6.843 sous i 2 diners. Els seus límits són la via pública, la tinença de Na Ballestera, la d'Esteve de Montcada, i per fi la de Guillem Vidal, Guillem Martí i En Salat. També han rebut una altra vinya situada al territori de Barcelona al lloc dit Vinyals, de 2 mujades i dues parts de mujada, fetes tres parts de la mujada, i 24 destres i 4 pams, estimada la mujada a 35 lliures i el preu total a 1.894 sous; limita amb la tinença de Ramon Ricard, en la de Guillem Burgès i la d'En Prat, i en el torrent o aragall veí. També han rebut una tercera vinya situada al territori de Barcelona, a S'Albó (deu ser la situada a *Apud Albo* de l'inventari), de 2 mujades i mitja i 15 destres i mig, estimada la mujada a 35 lliures i valorada la vinya en 1.767 sous i 6 diners. En total les vinyes han estat valorades en 10.504 sous i 8 diners. Recordem que ja consten a l'inventari dels béns de Joan de Banyeres.

Com que el preu de les tres vinyes supera la quantitat deguda, o sia 10.000 sous, admeten que ella pot retenir, i ja ha retingut amb consentiment d'ells, els 504 sous i 8 diners dels infrascrits 1.000 sous menys 20 sous. A més, les vinyes foren destrades altre cop per Romeu de Sabadell, Bonanat de Piera, Bernat de Puig i Guillem de Truyars, destradors assignats a destruir les honors de Barcelona i el seu territori. També reconeixen que els estimadors valoraren les vinyes inclosa la verema existent, que no s'havia pas d'incloure.

Aquí ve de cop i volta una acusació contra Elisenda inculpada de no complir tot seguit la sentència arbitral que ara s'accepta oficialment, i per tant incorregué en la pena de 500 lliures continguda en el predit compromís. Així els àrbitres feren estimar de nou les vinyes per Romeu Gerard, Pere de Mollet i Pere de Vilafranca, que anaren a veure-les el 27 setembre de 1293, examinaren la qualitat i el lloc i després de deliberar decidiren que l'estimació

anterior havia estat feta correctament sense la verema; però, si s'estimava la verema que hi era, s'havia de valorar en 50 lliures més i també Romeu Gerard exposà que se li havien de donar les 50 lliures per això.

Els àrbitres també acordaren el 27 de setembre proppassat que Elisenda havia de pagar als quatre de la part contrària 1.000 sous menys 20 en cas de pèrdua, si n'hi hagués (*pro minusfallimento si quod esset*), en l'estimació de les vinyes o per complement del dret, si alguna cosa, a més de les esmentades, pogués pertànyer a l'Almoïna en aquests béns. Així mateix digueren que els 500 s. que sobrepassaven els 10.000 inclosos en la sentència, els pagaria Elisenda als quatre de la part contrària, però ells els havien de donar als àrbitres per pagar el seu salari, com ella ja ho havia fet i els havia tramès la mateixa suma.

També digueren que la verema era pels quatre eclesiàstics fins a arribar a la suma de 10.000 s., sense deducció de les despeses fetes per Elisenda, i que el capítol de la seu havia de signar, lloar i aprobar el present instrument i el seu contingut, com en realitat es féu al final.

Per tant, cerciorats dels drets de l'Almoïna i de tots els altres en l'herència i els béns de Joan de Banyeres i del seu fill, examinats els testaments, amb consentiment del bisbe i del capítol els eclesiàstics querellants absolen, defineixen i remeten a Elisenda i als seus successors tots els drets i accions que els pertanyen en els dits béns, sense que ella pugui apel·lar mai més, ni ells tampoc contra ella. A causa d'aquesta absolució, definició i remissió li donen a ella tots els drets, defenses i accions competència de l'Almoïna en dits béns i contra qualsevol persona, els podrà utilitzar en defensa dels béns contra qui sigui en judici o fora. També la fan senyora i procuradora després d'haver pagat les sumes esmentades: 500 s. i les tres vinyes pels 10.000 s. sense poder dividir el que sobra de les vinyes per liquidar la suma⁵⁹. Prometen no actuar mai contra aquesta definició o transacció o cessió, renunciant a tots els drets o costums que poguessin anar-hi. Després de deliberar ho aproven el bisbe i el capítol que es comprometen a no actuar mai contra aquesta resolució. Segueixen les signatures autògrafes de tots, o sia trenta eclesiàstics encapçalats pel bisbe fra Bernat, l'ardiaca Huc de Cardona, els dos procuradors de l'Almoïna, el degà Pere d'Espiells, els

⁵⁹Consten a continuació 475 s. i 4 d. dels 1.000 s. menys 20, dels quals 1.000 menys 20 ella ha retingut per voluntat de l'altra part 504 s. i 8 d., com ja s'havia dit; en efecte, 475+1+504 són els 980 s. esmentats tantes vegades.

canonges, etc., abans dels noms dels quinze testimonis, signatures que donen solemnitat al document.

Considerem que de les clàusules finals d'aquest complicat acord es pot deduir que la liquidació definitiva de l'herència Banyeres, feta a base de la sentència arbitral i d'una avinença entre les dues parts, es porta a terme en un ambient de pau i reconciliació per ambdues bandes. Si bé Elisenda ha de cedir molts diners i propietats, els eclesiàstics la nomenen senyora i procuradora dels béns lliurats per ella, amb la missió de vetllar per la seva conservació i per defensar-los en tot moment i contra qui sigui. És com un dret de patrocini que podia servir per a contentar una mica Elisenda després de fer un enorme sacrifici econòmic. Desconeixem si aquest dret existeix en algun altre cas de donació de béns o fundació de porcions per pobres a l'Almoina de la Seu.

Encara el 3 de desembre de 1302 els dos canonges procuradors de l'Almoina, Guillem Tarafa i Berenguer de Noguera, reconeixen a Elisenda que, volent-ho ella i amb la seva intervenció, Berenguer Marruquí, prevere, reconegué a ells dos que de les monedes i els diners dipositats en poder d'ell en nom de l'Almoina, havia adquirit a Berenguer Llobet, blanquer, una vinya amb pertinences i tinences en lliure i franc alou, vinya situada al territori de Barcelona, però vora la ciutat, sobre el forn que fou de Berenguer de Lacera i sobre el lloc anomenat Cúria comtal. Per tant, el prevere lliura als dos almoners la vinya, que li havia costat 227 lliures, 16 sous i 2 diners barcelonesos de tern, i l'instrument públic corresponent escrit pel notari Miquel d'Antiga. Per fer l'adquisició Elisenda li donà 200 lliures dels béns del seu difunt marit. També reconeixen i accepten que mentre ella visqui podrà enviar a la refecció dels pobres de l'Almoina un pobre cada dia que mengi amb els altres; quan ella mori, els procuradors de l'Almoina alimentaran pobres amb el producte de la vinya mentre visqui l'actual rector de l'altar de Sant Vicenç, però quan ell mori, a continuació seran alimentats per qui sigui el rector del dit altar, segons el testament de Joan de Banyeres⁶⁰.

⁶⁰ACB perg. 4-10-1 h. Les signatures dels dos procuradors són autògrafes. Els testimonis són fra Joan de Banyeres, de l'Orde dels frares predicadors, Pere Desvilar, que viu a la Cúria comtal, i Dalmau de Montmany. Ho escriu el notari Miquel d'Antiga.

b. Problemes amb el rector de l'altar de Sant Vicenç

Deixant de banda el problema de l'Almoina ja solucionat per mitjà de l'arbitratge comentat, cal analitzar uns altres conflictes motivats per l'obtenció dels béns destinats als aniversaris de l'altar de Sant Vicenç per alimentar pobres.

El primer litigi suscitat pels béns de Joan fou promogut contra Elisenda, aleshores tutora del seu fill, per Arnau Alemany, clergue beneficiat a la catedral i marmessor de Joan de Banyeres, poc després de la mort d'aquest ja que la sentència arbitral o decisió porta la data de 25 d'octubre de 1287⁶¹. En aquest cas ella fou representada pel seu procurador Guillem de Pomar, home de confiança del seu difunt marit, que actuà davant del jutge Bernat de Mataró contra Alemany. El clergue reclamava per ell i els seus successors en la distribució dels quatre aniversaris la participació en l'administració dels béns destinats per Joan a tal fi, com constava en el testament del fundador: signar alienacions, vendes, establiments i altres contractes destinats als emfiteutes de les propietats, tenir part dels lluïsmes i altres sumes procedents de les rendes o censos. L'altra part defensava els drets de Joanet, l'hereu del seu pare, a cobrar totes les rendes, però hagué d'admetre la participació del clergue decretada per sentència.

No fou fins més tard, un cop mort el seu fill, i després de moltes negociacions, que Elisenda s'avingué definitivament amb l'altra part i es signà una composició.

També el 12 de març de 1298 arribaren a un acord Arnau Alemany, ja esmentat, i mestre Pere Costa, el clergue rector de l'altar de Sant Vicenç, que rebé els béns destinats per Joan als quatre aniversaris per la refecció de vint-i-cinc pobres els quatre dies l'any designats⁶². Després de resumir les

⁶¹ACB perg. 1-1-1508 dividit per l'alfabet, que és un trasllat de la sentència del 25 d'octubre de 1287 fet el 20 de maig de 1298, o sia la data de l'acord definitiu entre els eclesiàstics Alemany i Costa. La sentència fou escrita pel notari Pere de Malví i el trasllat per Nicolau de Parrella. Hi ha dues anotacions escrites al dors després d'una T majúscula amb una a minúscula a sobre (Tarragona?). La més explícita fa referència als lluïsmes pagats per emfiteutes de les vinyes; són la teixidora, Cassoles, Biosca, Montblanc i Gaiela, el predecessor de la qual havia establert Elisenda de Letonal (molt poques vegades es anomenada així), Espàrrec de Bas, sastre, el 21 de juliol de 1288 davant del notari Pere d'Oló per 41 s. i la venda es féu per 70 s. el mateix any a Sanxa Ferrera davant del notari Jaume Maeller.

⁶²ACB perg. 4-10-1e, amb tres columnes de censals i drets, com unes notes ràpides de comptes, al final del pergami. El notari és Bernat de Vilarrúbia i els testimonis són el clergue Guillem Eimeric i el sastre Berenguer Desplà. És un trasllat del document original que estava

clàusules testamentàries i de constatar la mort de Joanet i el segon matrimoni d'Elisenda, i d'afirmar els drets de l'Almoïna segons la composició signada, els dos eclesiàstics decideixen el següent acord. Pere Costa donarà 100 sous barcelonins al primer, però a canvi cobrarà ell i els seus successors els 5 sous anuals per la feina d'administració dels aniversaris que fins ara havia rebut el primer, com també la meitat assignada a Alemany de lluïsmes, fadigues i altres drets, tot si Costa compleix bé en l'alimentació de pobres en vida del primer. Costa també reconeix a Alemany que li ha donat 28 sous i 6 diners que encara tenia de les rendes esmentades per magencar, o sia entrecavar, una vinya del difunt Joan situada a Llepaolles; i 28 sous que retenia d'un d'aquests aniversaris. Alemany reconeix haver cobrat els 100 sous i renuncia a fer refeccionar cap pobre al refetor de la seu fins a la festa de Tots Sants vinent, exceptats els que s'alimenten els quatre dies dels aniversaris. Fa constar que pagà i que pagarà als procuradors de l'Almoïna la despesa de tres pobres diàriament fins a Tots Sants per l'ànima de Joan de Banyeres; també que seguirà usant de la marmessoria amb Guillem de Pomar, un altre dels marmessors, que té 15 lliures de l'herència de Joan, amb permís d'Alemany, per adquirir uns censals destinats a l'alimentació dels pobres. Per fi, li dóna llicència i potestat per prendre possessió de tots els béns i censals que li traspassa.

En un afegit posterior al peu del document i escrit amb una altra lletra més incorrecta per tractar-se de comptes, es completen alguns dels punts tractats abans. Dels 300 sous en poder de Pomar, ja difunt, mestre Pere n'esmerçà 200 en l'adquisició a Agneta Revella de la "sobre vinya" d'en Amenler, que ara té Martoreyes i la seva dona per 11 sous censuals i 9 diners pagats el primer d'agost. També adquirí un altre censal a Eimeric Bou i Arnau Llull, almoïners, per més de 800 sous. Cobrà per la taula del maell o escorxadador un morabatí que ha de pagar Pere de Girona, carnisser; rebé 30 sous destinats al menjar de les sors menors per Ramon de Banyeres, 5 pagats per Guillem Despuig a Costa per la seva feina d'administrador, 6 diners per tres mitges onces de pebre que dóna Ferran el maig per una bassa. La suma que ha de pagar l'esmentat Despuig dels censals rebuts per ell és de 23 morabatins menys 6 diners el dia de la Mare de Déu d'agost; en rebé 16 aquest dia pels quatre aniversaris de l'endemà de les festes de Santa Maria.

partit per ABC.

A la mateixa data Costa també rebé de Maria Roig, de Sarrià, per la vinya d'Alberó (podria ser l'anomenada S'Albó en documents anteriors) 5 morabatins, 27 més per la vinya de Llepaolles (l'actual torrent de l'Olla) on hi ha tretze pagesos, i 6 per la vinya de Vinyals, on hi ha tres pagesos. Sumen 38 morabatins per alimentar cada dia els seus pobres, més els esmentats 16 morabatins de Guillem Despuig i els 2 pagats pel cavaller Bernat de Sarrià pel delme de Cassoles. Tant aquests comptes com tot l'acord resulten favorables al rector de l'altar.

8. DISCUSSIONS ENTRE ECLESIASTICS PEL LLEGAT BANYERES

Poc abans de morir Elisenda i molts anys després de la seva mort continuaren els problemes, però aleshores entre els mateixos eclesiàstics que en moltes ocasions havien actuat units en contra d'ella o que ja havien arribat a algun acord previ, com hem comentat.

Un dels conflictes es basava en una disposició del testament de Ramon de Banyeres, que deixà la seva fortuna al seu nebot Joan, com ja s'ha dit, però destinava 60 sous anuals perpètuament als frares predicadors per dues pitances, un àpat a les monges del convent de Sant Antoni i també per l'alimentació dels franciscans. Tot això havia de sortir de les rendes de les seves cases i obradors comprats en alou al difunt Guillem de Vic i situats entre el maell major i el carrer que va vers el Merdançà, davant les cases del difunt Guillem Moneder, amb el corresponent censal. Per trobar la solució als drets dels esmentats, essent l'Almoina la principal beneficiària de l'herència Banyeres, el bisbe Ponç de Gualba nomenà jutge amb l'assentiment del capítol i fou el sagristà Ramon de Vilalta, que dictà sentència l'11 de novembre de 1334 havent mort ja el bisbe: els 60 sous anuals pels quatre aniversaris amb dues pitances pels frares predicadors passen al rector de l'altar de Sant Vicenç per alimentar els vint-i-cinc pobres de Joan de Banyeres⁶³.

⁶³A més, Joan ja havia comprat els censals del llegat del seu oncle als predicadors (ACB perg. 4-17-1g). Com que el guardià del convent de Framenors havia renunciat al llegat de Ramon de Banyeres el 28 de setembre de 1308, el 5 de juliol de 1325, el bisbe Ponç de Gualba, aconsellat pel rector de l'altar de Sant Vicenç, seguint l'ordre del concili de Tarragona contra les donacions als franciscans, decidí repartir les 62 lliures anuals del llegat: un terç, o sigui 20 ll., 13 s. i 4 d., per 11 aniversaris a la Seu (4 diners a cada beneficiat assistent cada mes), un altre terç per 10 pitances, una al mes des del primer d'agost, pels franciscans, i el terç final al rector de l'altar de Sant Vicenç pels pobres (perg. 4-17-1 b carta partida per ABC). Amb motiu de

De tota manera el 25 de gener de 1315 és una data bàsica en la solució de tots aquests afers perquè s'arribà a la solució definitiva del problema de les tres herències dels Banyeres a favor dels pobres amb intervenció del bisbe Ponç de Gualba⁶⁴. Aquest prelat analitzà el testament de Joan, fundador dels quatre aniversaris a l'altar familiar per alimentar vint-i-cinc pobres, que substituï el seu fill Joanet per l'Almoina dels pobres, i veié el testament d'Elisenda també favorable als pobres després d'haver sostingut la falsa majoria d'edat de Joanet abans de dictar les seves darreres voluntats favorables als pobres, béns rebuts per Ramon Amil, canonge ja difunt, Berenguer de Lacera i Ramon de Vilalta, també canonges; aleshores, reconegué que s'havia d'acceptar que l'administrador fos el rector de l'altar de Sant Vicenç, segons les disposicions dels testadors. Atenent tot això i amb decisió del capítol declarà que les ordinacions i darreres voluntats dels testadors s'havien de complir fermament.

Així mestre Pere Costa, primer sacerdot o beneficiat de l'altar de Sant Vicenç, mentre visqui i després els seus successors instituïts canònicament, recolliran i rebran tots els censals i drets procedents dels béns dels cònjuges Banyeres, també fadigues i lluïsmes dels establiments i alienacions procedents d'aquests béns; cobraran 5 sous cada any per la seva feina i la meitat de fadigues i lluïsmes; signaran instruments d'establiments i alienacions amb permís dels procuradors del capítol, que també signaran aquests documents sense cobrar res, perquè tota la potestat és de l'esmentat beneficiat per atribució dels testadors. El mateix beneficiat, i després els seus successors, es preocuparà d'escollir pobres de la parentela dels Banyeres, si se'n pot trobar, o d'altres per fer alimentar a l'Almoina. Per això, diuen, no s'entén que es pugui perjudicar a Clara, germana d'Elisenda, en relació amb la despesa dels dits pobres, és a dir, en quant amb els béns materns aportats i llegats per Elisenda a l'Almoina puguin ser alimentats els pobres; ni que li sigui ocasionat cap perjudici, ni a certes persones a les quals la testadora llegà una porció en la dita Almoina mentre visquessin, ni a cap altra persona. Les

solucionar tot el problema es devia fer el 6 d'octubre de 1332 un trasllat del testament de Ramon de Banyeres (perg. 4-17-1 bis). Vegeu també la nota 49.

⁶⁴ACB perg. 4-10-1 bis. Fou fet en el palau episcopal pel capítol aquí congregat. La caplletra I ocupa 11 línies. Les signatures de Marc de Santa Eugènia, sagristà, del canonge Guillem Tarafa, del precentor Pere Grony, marmessors d'Elisenda, i de fra Joan de Lotger, conseller d'Elisenda, són autògrafes. Manquen els segells del bisbe i del capítol anunciats al final del document, només resten els sis forats on anaven lligats.

darreres clàusules manifesten alguns dels temes discutits, és a dir la intervenció de Clara en l'alimentació de pobres amb els béns materns.

També volen i declaren que mestre Pere i els seus successors tinguin els testaments i codicils dels cònjuges i tots els instruments dels seus béns en una caixa amb dos claus dipositada a la sagristia de la seu; una clau la tindrà mestre Pere i els seus successors i l'altra els procuradors de l'Almoina per evitar qualsevol frau. Després volen i ordenen a tots i a cadascun dels emfiteutes i a qualsevol persona, present i futura, que tingui béns, honors i possessions procedents dels Banyeres a la ciutat o al territori de Barcelona o a un altre lloc adquirits amb diners de Joan i certificats així per Elisenda, que sàpiguen que ho tenen per aquest benefici i pel rector mestre Pere i els seus successors, a qui han de pagar censals, lluïsmes, firmes, agrers i tots els altres drets procedents d'aquestes propietats íntegrament. Tot això ho manen els eclesiàstics esmentats sota pena d'anatema i de la indignació divina pels contraventors.

Pocs mesos després, el 8 de juliol del mateix any 1315⁶⁵, es completa l'acord amb una avinença entre mestre Pere Costa i els almoiners, que aleshores eren els canonges Eimeric Bou i Arnau Llull, sobre l'herència dels Banyeres, és a dir Ramon, Joan i Elisenda, avinença que en definitiva és com una refundació de l'almoina d'aquesta família. Costa és l'administrador dels aniversaris fundats per Joan havent mort el prevere Alemany, i també del llegat d'Elisenda, és a dir la seva herència materna —7.157 sous— per la qual destinà una porció de pobre diària a voluntat de la seva germana Clara; però l'Almoina és l'hereva del matrimoni Banyeres i el seu representant al·lega que ha tingut moltes despeses pel litigi sostingut contra Letenal pels béns d'Elisenda. L'existència del plet no sorprèn vista la trajectòria de l'ambiciós notari, però el desconeixem, com també la part dels béns que pogué conservar. Aquí es diu ben clar que la vídua féu el codicil a favor de l'Almoina per temor al judici diví per la injúria feta a aquesta institució; així es manifesta la influència del confessor, més forta que la del marit.

⁶⁵ACB perg. 4-10-1 c, de grans dimensions, partit per ABC, mancat de l'angle superior dret i tacat a la part de dalt, amb una caplletra que ocupa dotze línies. És un document escrit pel notari Bernat de Vilarrúbia, que fa constar amb detall les nombroses esmenes, davant els testimonis Bernat Sampsó, Bernat de Bergadà, Guillem Serra, Guillem Roig, Pere Pochet i Pere Franquea, preveres. Les signatures dels dos procuradors de l'Almoina són autògrafes. El mateix dia es fa la relació dels béns que passen a mans de Costa: propietats a Barcelona, vinyes etc. (perg. 4-17-1 f amb la caplletra I que ocupa 25 línies). La llista i les condicions contingudes en el darrer instrument són les mateixes que les del document dels almoiners de l'Apèndix documental n° 1.

En realitat, tots els eclesiàstics tenen la mateixa obligació d'alimentar pobres, però es disputen els béns i les rendes que s'han de repartir, per ser molt quantioses i per permetre una administració amb possibilitats d'ingressos personals, com es veu sobretot en el darrer dels plets que comentarem. A més, Costa apareix sempre com un personatge conflictiu, no solament en aquests plets sinó també en les disputes promogudes amb els mateixos pobres —un és un estudiant— per haver-los privat de cop de l'alimentació concedida per considerar que no eren del llinatge dels Banyeres; però hagué de rectificar (vegeu la nota següent).

En primer lloc els tres litigants acorden que l'Almoina conservi totes les propietats, censos, rendes etc. ja rebudes d'Elisenda amb la condició de pagar a Costa, i després als seus successors, els 5 sous anuals que Joan li llegà per la feina d'administrar els quatre aniversaris, 16 morabatins, a raó de 9 sous per morabatí, i portar a terme la seva finalitat, tot pagat el dia de Santa Maria d'agost; com també els 6 morabatins, 3 sous i 6 diners per repartir entre el monestir de Sant Antoni, el cavaller Bernardí de Sarrià com a senyor d'una de les vinyes, En Ferran i Ramon de Girona, carnisser. Ja constaven a l'inventari dels béns d'Elisenda.

Després es comprometen a signar tots tres conjuntament els documents de vendes, establiments i de qualsevol alienació o contracte amb els emfiteutes d'aquestes propietats; però Costa⁶⁶ sembla admetre una certa superioritat dels procuradors de l'Almoina quan considera que tota la fortuna repartida podrà ser millor administrada i defensada pels esmentats almoiners. Accepta que els llüïsmes, fadigues i altres drets siguin per ell i els seus successors, però la meitat d'aquestes entrades seran administrades a voluntat

⁶⁶Una notícia de l'administració de Costa és la solució d'un conflicte el 28 de juny de 1319 (ACB perg. 1-7-2165), data en què hagué de pagar 153 s. a Maria de Casadevall, al seu fill Pere d'Arbúcies i a Bernat de Moxera, habitants de Barcelona —no ciutadans—, per la sentència donada a favor d'ells per Pere Serra i Berenguer de Lacera, canonges de la seu. El litigi concernia dues porcions de pobre que els tres habitants solien rebre de l'almoina de Joan de Banyeres i que Costa els hi negà per no pertànyer al llinatge del fundador. A més els hi hagué de pagar 126 s. i 6 d. per composició feta pel jurista i mestre Esteve de Torn; així renunciaren al document fet per Pere de Vilalta, vicari general del bisbe, el darrer dia de febrer passat, en el qual Costa els assignava uns morabatins censuals. Són dos dels set testimonis l'esmentat mestre i Jaume de Castelló, que podria ser parent d'Elisenda de Banyeres per part de la seva germana Clara. Un altre cas suscitat per ell també li fou desfavorable per la sentència donada per Miquel de Palou, canonge de la seu, a favor de Bernadó Descamp el 17 de gener de 1321 (perg. 1-7-515). Costa al·legà el mateix argument per negar la porció de pobre a aquest noi que estudiava gramàtica o altra ciència clerical, però hagué de rectificar i alimentar-lo diàriament durant un any i encara més temps si aprovava els estudis, duïa bona vida i actuava bé.

d'ell i l'altra meitat serà per l'alimentació de pobres al refetor, depenent de l'Almoina. Aleshores les dues parts passen a fer els càlculs i estimacions del preu de les vinyes de Monterols posseïdes en alou, dels emfiteutes, de les entrades i dels establiments, i per fi arriben a la present composició, en virtut de la qual Costa concedeix als almoïners i als seus successors que tinguin tots els censals, honors i possessions de l'herència dels tres Banyeres, i mana als seus successors en l'altar de Sant Vicenç que ho acceptin així; però no ho complí el seu immediat successor Bernat Veeyà, que promogué un nou plet, com veurem. A continuació es fan constar els béns que eren en poder d'Elisenda però pertanyien als pobres; són les propietats i censals consignats en els inventaris de Joan i Elisenda ja comentats, amb les variacions derivades de la distància temporal que els separa d'aquest, per exemple la intervenció de Letenal, el canvi de nom dels emfiteutes. Per això presentem la llista a l'apèndix documental.

Si comparem aquest darrer inventari amb els dos precedents, observem una major divisió de les propietats amb el consegüent establiment de més emfiteutes pagesos i més diversificació de l'explotació per treure'n un millor rendiment, com és el cas dels dos masos de Solsemira a Sant Joan Despí. També concentraren cases en mans de l'hostaler Pere Vidal, establert sota el Palau reial, i en compraren d'altres en alou, com la del carrer dels Vigatans, que era una via nova. Aquesta era la tasca dels marmessors i després dels administradors de les institucions hereves, com també vendre finques que no eren alous per adquirir-ne en alou, segons ho estipulava Joan en el seu testament. Així les propietats derivades de l'herència dels Banyeres es repartien per molts barris i per la zona de Jonqueres encara considerada territori de Barcelona però tocant al mur dit de Jaume I.

Cal remarcar les nombroses dades sobre els canvis urbanístics d'una ciutat en desenvolupament: la major densitat de població sota la Cúria del veguer, la desaparició del Ferragenal i de la plaça dels Fustaners —aviat serà la plaça del Blat—, la creació de diversos carrers com el denominat carrer ample de Bernat Marquet, a la ribera del mar, que encara perdura, el de Joan de Banyeres vora l'hospital d'En Colom, l'existència de la nova muralla dita de Jaume I i del nou convent de Jonqueres etc., com és natural en un lapse de temps comprès entre 1285, data de l'inventari de Joan de Banyeres, i la relació de béns de 1315. Precisament aquests fets privats coincideixen amb una època d'expansió de la nostra ciutat i de les poblacions del seu territori; ho constatem per exemple en l'al·lusió a la vila de Molins de Rei, quan només

s'esmenta el casal dels molins a la data de l'adquisició d'un d'ells per Joan de Banyeres.

Quan ja semblava que tots els béns havien quedat equitativament repartits entre l'Almoina de la Seu i el rector de l'altar de Sant Vicenç per l'arbitratge del bisbe del 25 de gener de 1315, un nou conflicte esclatà més endavant amb motiu del cobrament d'unes rendes: 10 morabatins anuals durant divuit anys procedents dels 6 morabatins censuals adquirits dels béns d'Elisenda, en alou, pels almoners a Saurina, muller de Pere de Caldes, ciutadà de Barcelona, juntament amb el domini d'ella sobre un obrador situat a la plaça dels Canviadors, vora les cases de Marimon de Plegamans; els carrers dels Canvis i de Plegamans encara existeixen. El rector Bernat Veeyà reclamava aquesta suma als almoners que es defensaren al·legant l'auditoria feta dels seus comptes dels anys 1315, 1316 i 1317 pel manteniment dels dotze pobres de Joan de Banyeres. Les peticions del rector foren qualificades d'ineptes i incompetents pel representant de l'altra part, que al seu torn reclamà al rector una suma deguda pel seu predecessor Pere Costa: 837 sous, és a dir els censos de la vinya de Monterols dels béns d'Elisenda —8 morabatins, 2 sous i 4 diners durant catorze anys— i 500 sous, o sigui 100 anuals retinguts indegudament per la seva feina de recollir els ingressos durant cinc anys. Totes aquestes sumes reclamades havien de servir a l'Almoina per alimentar més pobres, com també havien de ser per ells part dels lluïsmes i altres drets que el fundador en el seu testament destinà al rector amb la mateixa finalitat⁶⁷.

Aquí observem que es tracta de diners procedents d'una administració poc acurada per part de les dues bandes o intencionadament negligent. No sabem quina solució donà al conflicte el vicari episcopal perquè el procés no inclou la sentència, però interessa comprovar l'existència d'aquest plet, un altre, que s'ha d'afegir a la llarga llista dels ja comentats abans, per la possessió de les rendes de la fortuna dels Banyeres, fortuna difícil d'avaluar per la seva varietat. Pensem que es tracta d'un cas especial no solament per la gran quantitat de béns d'un sol llinatge destinats als pobres, sinó també per la rivalitat de dues institucions eclesiàstiques per apropiar-se'ls.

⁶⁷Procès incomplet resumit a l'Apèndix documental n° 2. És un quadern de 12 folis en 8°, 8 escrits i 4 en blanc foradats pels insectes, o sia el tercer dels processos Banyeres comentats en aquest treball. No està datat, però ha de ser posterior a 1317.

Malauradament no és possible comptabilitzar la tan discutida fortuna, estimada en més de 50.000 sous durant el primer procés, però algunes altres xifres aportades en els processos posteriors són considerables i fan pensar que el conjunt de l'herència podia superar la indicada. Només tres de les vinyes de Joan de Banyeres ja es valoren en 10.500 sous que Elisenda ha de lliurar a l'Almoïna, els béns materns d'ella són més de 7.000 sous esmerçats en una vinya, i encara hi ha més vinyes, cases etc. Quant a la renda procedent de totes les propietats en mans de les dues institucions benèfiques, sembla que un cop avingudes pogueren alimentar diàriament al refector de la catedral dotze pobres anomenats de Joan de Banyeres —tot i que s'hi ajuntaren els llegats d'Elisenda i del soci Planamijana—⁶⁸ i els vint-i-cinc dels aniversaris quatre cops l'any. En el document de la partició de l'herència no constava encara el nombre concret de pobres, només es deia que n'alimentarien tants com podrien amb una despesa de 4 diners per cadascun cada dia, és a dir, segons les entrades procedents de les propietats dels Banyeres administrades per les dues institucions. Si només es compten els 48 diners diaris, resulta l'ingrés d'una renda anual de 1.460 sous despesa solament per refeccionar pobres; encara s'hi ha d'afegir les sumes destinades als administradors i al rector per la seva feina.

A més d'aquesta bona obra portada a terme a la seu, trobem una altra conseqüència derivada de l'extrema complexitat dels processos comentats i del desconegut incoat per l'Almoïna contra Letenal, que volia retenir béns de la seva difunta muller. La complicada tasca dels jutges i dels àrbitres per trobar una solució a cada conflicte devia inspirar una iniciativa que podem relacionar amb l'assumpte Banyeres. Es tracta de la creació d'un tribunal especialitzat situat a la diòcesi de Barcelona per solucionar els plets sorgits de la part espiritual-econòmica dels testaments, i creat per mitjà d'un acord entre el rei Jaume II i el bisbe Ponç de Gualba el 1315. La fundació en aquesta data del "Tribunal de Testaments i Causes Pies", el nom oficial del nou organisme,

⁶⁸El 24 de juliol de 1327 el procurador dels almoïners, Ramon Llobet beneficiat, rep per les porcions destinades a 8 pobres, 7 dels Banyeres i 1 de Planamijana, 13 lliures i 16 sous, o sigui 276 s., de l'administrador de les almoïnes fundades pels dos negociants, Bernat Veeyà per l'alimentació diària dels 8 pobres durant tres mesos (ACB perg. 4-1-120). La fundació de l'almoïna del segon, però unida a la dels Banyeres, consta en el seu testament del 6 de febrer de 1299; deixa 10 morabatins anuals per un aniversari; si l'hereva universal és només la seva filla Maria, dona de Bernat Sala, com succeí perquè no tingué fills del segon matrimoni, mana que part de l'herència sigui per alimentar un pobre. Destina més de 400 lliures a llegats als seus cosins Pericó i Ramon de Planamijana i Pere Destorrent, a criats i a algunes dones, unes per casar-se (perg. 4-1-13 i trasllat del 27 d'agost següent 4-1-13 bis).

pot tenir relació amb els problemes ocasionats pel llegat Banyeres, acabats el mateix any, que demostraren la necessitat d'un tribunal especialitzat.

Encara podem afegir una altra conseqüència dels fets narrats, sobretot dels primers plets promoguts per l'Almoïna contra Elisenda assessorada pel seu segon marit i contra ell mateix. Aquest, el notari Jaume de Letenal, que pleitejà amb els almoïners per conservar béns de la difunta, arribà a ser conseller de Barcelona segurament gràcies a la seva fortuna; també es tornà a casar i trià la jove i rica Llorença Ses Fonts, del carrer Montcada, per contreure un altre matrimoni avantatjós. De l'enllaç nasqué Andreueta, que era menor d'edat i l'única filla quan el 1319 el seu pare la designà hereva de la seva fortuna amb la substitució de l'Almoïna en cas de morir aviat o sense fills legítims⁶⁹. El detall suggereix la mala consciència i el penediment del notari per la seva intervenció decisiva en els esmentats plets, tot i que no consta la influència de cap confessor com en el codicil d'Elisenda ja comentat.

Cal remarcar l'extraordinari prestigi que tenia l'Almoïna de la Seu a la ciutat per la seva tasca a favor del gran nombre de pobres existents, gairebé un 80% de la població en els anys crítics, per exemple 1285, tan freqüents aleshores. Les donacions destinades a aquesta institució són nombroses, sobretot entre els mercaders, però el cas dels Banyeres: Ramon, fundador de l'altar, Ramon, oncle de Joan, el canonge Guillem, Joan i Elisenda, Arnau de Planamijana, un dels socis de Joan⁷⁰, sembla ser el més rellevant.

⁶⁹Codicil escrit el 18 d'agost de 1319 en poder del notari Bernat de Vilarrúbia, que en féu una còpia el 23 de gener de l'any següent per haver mort ja el testador (ACB perg. 4-10-24).

⁷⁰Encara hi podem afegir la iniciativa de Valentí de Banyeres, mort el 1259, que era cosí germà de Ramon, l'oncle de Joan, i que deixà tota la fortuna als pobres de Crist, quan encara no existia l'Almoïna de la seu. També el parent de Joan, Pere Oliver, el 1294 donà als almoïners el domini sobre les seves cases del carrer del seu mateix nom, a la Vilanova, vora els molins de mar, per alimentar tres pobres; dues de les porcions, o sigui 8 diners, havien de ser pel seu fill Bonanat si sobrevivia. S'esmenta la família Oliver a la nota 26.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Document núm. 1

1315, juliol, 8.

Relació de propietats feta a base de l'inventari dels béns de Joan i Ramon de Banyeres que eren en poder d'Elisenda. A la mort d'ella les dues institucions afavorides amb l'herència en nom dels pobres, l'Almoina de la Seu i els aniversaris de l'altar de Sant Vicenç, arriben a un acord per repartir-se els béns, avinença que ja hem comentat.

ACB perg. 4-10-1 c

Censal de 4 morabatins sobre les cases, alou, que tenia Pere Garcia, clergue, vora el forn de Ripoll (part de l'herència de Ramon de Banyeres, com el següent).

Censal de 5 m. sobre les cases, alou, que tenia Bernat Escuder al mateix lloc.

Censal de 63 m. sobre les cases, alou, que tenia l'hostaler Pere Vidal sota el Palau reial (consten a l'inventari d'Elisenda).

Censal de 17 m. i mig sobre les cases, alou en poder de Pere Baxedor al mateix lloc.

Censal de mig morabatí que ja té l'Almoina sobre un hospici i un hort contigu, alou, en poder de Jaume de Letenal perquè li concedí aquesta institució en emfiteusi (és la casa familiar de Joan i Elisenda situada a la Cúria comtal).

Segueixen censos i altres drets cobrats per Elisenda sobre terres plantades de vinya a Cassoles, onze vinyes en total: una en poder de Ramon d'Elna a cens de 15 sous anuals, una altra de Guillem Marbuscha per la mateixa suma, la tercera d'Arnau Pasqual per 30 s., la quarta de Ramon Gilabert per 15 s., la cinquena de Guillem Sanç batador per 30 s., la sisena de Berenguer Peraire pel mateix cens, tres vinyes de Jaume d'Avancó per 8, 16 i 27 s., una altra de Pere de Bellver per 15 s. i la darrera d'En Salzet per 15 s. de cens i agrer (consten a l'inventari de Joan com la següent, les cases i l'obrador).

Censal sobre una vinya a Monterols en poder d'Arnau Rosset per dos parells de capons i la quarta part dels fruits que portava al celler d'Elisenda sense despesa per ella.

Censal de 6 m. sobre cases, alou, que té Jaume de Mointjuïc jurispèrit, vora la casa de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem i de la casa on viu ell.

Censal de 3 m. sobre les cases, alou, que té Guillema, filla del difunt Pere Ciprés, sota la Cúria del veguer de Barcelona i a la vora del maell.

Censal 94 s. i 6 d. sobre l'obrador, alou, que té Ramon Ruvira draper al mateix lloc.

Censal de 2 m. sobre les cases, alou que té Bernat Falguera al carrer d'En Volpeyeres.

El mas de Sant Joan Despí, amb terres, homes, dones, pertinences, drets, que Maimona de Solsemira té sota el domini i alou d'Elisenda, dóna dos parells de capons, 6 diners per un porc deslletat (porcastre) i 6 més per una perna. Dels fruits de la terra situada sota el mas, exceptada la barqueria, en dóna la quarta part, com també dels fruits de la vinya. El segon mas del mateix lloc, amb característiques semblants, el té Jaume de Solsemira per tres parells de capons, i per les terres el mateix que Maimona; a més ambdós per mig moltó cadascun han de donar 3 s. i 4 d. anuals (als inventaris anteriors no consta tanta diversificació ni explotació de la finca adquirida per Joan juntament amb el molí, com ja s'ha explicat). El molí situat a la vila de Molins de Rei de Llobregat.

Censal de 4 m., domini i dret sobre la vinya que és alou d'Elisenda i té Pere Franquesa, clergue, al lloc dit Amenler proper a Ligalbé. Un altre de 2 m. i mig sobre la vinya situada al costat de l'anterior pagat per En Revella.

Conjunt de censals i drets sobre una extensió considerable de terra situada fora del mur nou dit de Jaume I: una peça de vinya d'ella en poder dels hereus del difunt Berenguer Llobet a cens de 2 m.; una altra peça de vinya que té Berenguer Noguera blanquer a cens de 2 m., 4 s. i 5 d.; una tercera de Bernat de Castellet per 2 m. de cens; una quarta en poder dels hereus del difunt Ramon Ferriol a cens de 2 m.; una cinquena en poder de Bernat Olives a cens d'un morabatí; una sisena en poder de Berenguer de Ribes forner amb el mateix cens; una setena en poder de Bernat de Bruguer a cens de 2 m.; i una octava en poder de Ferrer de Garriga a cens de 2 m. vora el monestir nou de Jonqueres fora el mur nou de la ciutat de Barcelona.

Censal de 10 m. sobre un hospici amb pertinences que té En Ribera, perpunter, alou d'Elisenda, situat a la vora de la ribera del mar al carrer ample anomenat vulgarment de Bernat Marquet. Un altre de 3 m. sobre un obrador amb taula que té Berenguer Gomar, notari de Barcelona, com alou de l'Almoina a la plaça dels Canvis de mar; i un altre igual sobre les cases amb pertinences i drets que les filles i hereves del difunt Ferrer Sabater tenien en alou d'Elisenda al carrer dels Vigatans.

Els dos procuradors de l'Almoina ho aproven tot, confirmen la sentència i asseguren a mestre Costa que no li reclamaran res a ell ni als seus successors de l'herència d'Elisenda; també prometen que de les rendes i dels fruits procedents de les propietats esmentades alimentaran pobres al refector de la Seu, a raó de 4 diners per pobre. Es comprometen a acceptar els pobres enviats per mestre Costa, segons s'estipula en els testaments citats, i a pagar-li les sumes ja concretades : 5 s. anuals i 16 morabatins anuals pels quatre aniversaris de Joan amb els 6 morabatins, 3 s. i 6 d. que seran distribuïts a les quatre dates fixades. A més, consenteixen que Costa signi juntament amb ells dos els documents de vendes, establiments i altres alienacions i contractes referents a les propietats ja enumerades, i reconeixen que ell tot sol concedirà les fadigues i en rebrà l'import així com els lluïssimes i altres entrades, com ja consta més amunt. Tots els instruments referents a aquestes propietats es conservaran a la sagristia de la Seu, com s'acordà, i els emfiteutes esmentats hauran de mostrar a Costa i als seus successors els documents de l'emfiteusi quan en siguin requerits. Per fi es comprometen a respectar el desig d'Elisenda referent a la seva germana Clara, és a dir que pugui introduir pobres al refector de l'Almoina a la catedral.

Document núm. 2

1318?, setembre, 10.

Malgrat els acords anteriors es suscità un altre plet per l'herència dels Banyeres. El promogué Bernat Veeyà, rector de l'altar de Sant Vicenç i administrador dels aniversaris de l'almoina de Joan de Banyeres, contra Ponç de Foxà i Ramon Bou, canonges i procuradors de l'Almoina de la Seu de Barcelona, davant d'Arnau Desmas, canonge de la mateixa Seu i vicari episcopal.

ACB Processos, Joan de Banyeres procès III, en estat de conservació regular, sense data.

Trasllat de Pere Gras, procurador de l'Almoina de Barcelona.

Davant Arnau Desmas, canonge de Barcelona i vicari episcopal en representació de Guerau de Gualba, ardiaca i vicari, compareix Bernat Veeyà, rector de l'altar de Sant Vicenç i administrador dels aniversaris de l'almoina de Joan de Banyeres, contra Ponç de Foxà i Ramon Bou, canonges i procuradors de l'Almoina de la Seu de Barcelona. El querellant exposa les clàusules del testament del difunt Joan sobre la seva herència referents als pobres, detalls ja coneguts, i insisteix en la voluntat del testador de fer vendre pels marmessors els béns que no fossin alous per adquirir censals, les rendes dels quals servirien per alimentar pobres al refector de la catedral. Tenia aquests censals Arnau Alemany i després de la seva mort passaren al

prevere del presbiterat fundat per Ramon de Banyeres (a l'altar de Sant Vicenç) juntament amb un altre censal ja assignat, amb els lluïsmes i altres drets procedents dels censals, retenint per la feina 5 sous anuals i la meitat dels lluïsmes, fadigues i altres drets; a més signaria els instruments de venda i els contractes que es farien amb els emfiteutes dels censals. Continuà amb la referència al testament d'Elisenda també a favor dels pobres. En virtut d'això Berenguer de Lacera i Guillem Tarafa, aleshores canonges i procuradors de l'Almoina de la Seu, compraren a Saurina, dona de Pere de Caldes ciutadà barceloní, 6 morabatins censuals en alou franc i lliure i tot el domini i altre dret que ella tenia sobre un obrador amb un sòl o pati davant de l'obrador i amb una taula construïda en aquest sòl. Pere Ruvira, ciutadà de Barcelona, pagava un cens de 10 morabatins anuals cada primer de setembre per tenir per ella aquest obrador situat al burg sota les cases que foren de Marimon de Plegamans al carrer o plaça dels Canviadors, que és vora mar. Els límits de l'obrador amb pati i taula són aquesta plaça i la tinença de Guillem Deuslomde, la tinença de Felip Despuig per dos costats i en part en el carrer o plaça que porta cap a la Farneria. Els dos canonges compradors i els seus successors administraren i cobraren aquest censal en perjudici dels rectors de l'altar de Sant Vicenç i contra les disposicions dels cònjuges Banyeres durant 18 anys, si bé fa 10 anys que es mort Arnau Alemany. Per això Veeyà reclama cobrar el censal dels anys passats i en el futur, els altres drets esmentats i les despeses fetes.

El vicari Romeu Llobet respongué a aquesta petició i féu comparèixer l'altra part el dimecres vinent a hora de vespres. El dimecres 5 de setembre comparegué l'altra part, o sia Pere Gras, procurador de l'Almoina de la Seu, i al·legà que aquest problema ja havia quedat resolt per mitjà d'una composició feta entre Pere Costa, rector de l'altar de Sant Vicenç, i els procuradors de l'Almoina del moment per repartir-se els béns equitativament. Els almoiners reberen pel preu d'honors i possessions d'Elisenda la vinya d'ella situada a Monterols, que fou valorada per experts i que després hagueren d'establir a emfiteutes, renunciant a tota reclamació el rector d'aleshores, mestre Pere Costa.

No quedà convençut Bernat Veeyà; insistí en el fet que després de l'esmentada avinença els procuradors feren els establiments de la vinya d'Elisenda als emfiteutes i cobraren injustament els censos durant 14 anys. Els censos cobrats són 8 morabatins, 2 sous i 4 diners anuals. Pere Gras replicà que Arnau de Castelló i Francesc Vila, canonges, foren encarregats pel capítol de la Seu de rebre i oir els comptes dels procuradors de l'Almoina durant 3 anys, 1315, 1316 i 1317, de rebudes i despeses fetes pel manteniment dels 12 pobres de Joan de Banyeres al refector de la catedral; ho feren i reconegueren a Ramon Bou, aleshores almoiner, que havia de recuperar del compte 837 sous i 7 diners. Pere Costa, el rector de l'altar, prometé als procuradors de l'Almoina Eimeric Bou i Pere Milla que ho pagaria de les rendes de Joan de Banyeres reconeguent els drets dels altres dos, però no féu res. Després del nomenament de Veeyà com a rector de l'altar, els almoiners havien alimentat els 12

pobres de Joan de Banyeres durant dos mesos amb una despesa de 240 sous, suma que Pere Gras reclama al rector. També acusa al mateix rector de cobrar i retenir cada any, a més dels 5 sous i la meitat dels lluïsmes, fadigues i producció assignats per Joan de Banyeres per la seva feina i per recollir les rendes de l'esmentat Joan, 100 sous que no li pertoquen i ha d'esmerçar en l'alimentació dels pobres al refector de la Seu; per tant els 100 sous han de passar a l'Almoina i tornar-ne també 500 retinguts injustament. Segueix l'acusació de que el rector no esmerça la part dels lluïsmes i altres rendes cobrades en l'alimentació dels pobres contra la voluntat del fundador difunt. Demana la condemna del rector i l'adjudicació de tot això a l'Almoina.

El vicari concedeix còpia de tot a cadascuna de les parts i les cita pel divendres vinent. Compareixen el divendres 7 de setembre i el rector presenta la seva resposta contra Pere Gras amb l'acusació de calúnnia. El vicari cita les dues parts pel dilluns vinent (dia 10).